

HERMANUS LUFNEU, STADSARTS TE ROTTERDAM

door DR. C. L. THIJSEN-SCHOUTE

IN het doopregister der gereformeerde gemeente te Rotterdam werd 11 september 1657 als zoon van Johannes Lufneu en Dorothea van der Putten een knaapje ingeschreven onder de naam Hermanus ¹⁾. Zijn ouders waren in mei 1655 te Rotterdam gehuwd, waarbij zijn moeder een attestatie uit haar woonplaats Schoonhoven had overgelegd ²⁾. Een ouder broertje van Hermanus was 26 februari 1656 gedoopt met zijn vaders naam ³⁾. In verloop van tijd werden nog acht jongens geboren. Van één van deze, Dirck geheten, was de doopaangifte niet te vinden. De zuigelingensterfte was hoog in de 17de eeuw, ook in het gezin van Johannes Lufneu moeten twee kinderen jong overleden zijn, gelijk uit de naamgeving van de broers van Johannes jr., Hermanus en Dirck blijkt: Jacobus, Abraham, Cornelis, Cornelis, Pieter, Pieter en Adrianus ⁴⁾. Het gezin woonde aan de Glashaven, de vader was tegelbakker. Twee jongens uit dit gezin werden naar Leiden gezonden voor een academische opleiding: 19 februari 1675 werd Hermanus als student in de medicijnen ingeschreven, 14 april 1682 Jacobus als student in de theologie.

Bij de inschrijving werd de leeftijd vaak geflatteerd opgegeven, ook Hermanus deed zich een paar jaar ouder voor dan hij was, want de opgave luidt: „Hermannus Lufneu Rotterdam. Bat. 20 annor. Med. stud. bij Thomas Semey in het glashuis an de Vissmarckt”. Hij blijft zijn gehele studententijd bij Thomas (van) Semey wonen, 20 juni 1679 promoveert hij tot doctor in de medicijnen, maar ook in 1680 betaalt hij nog zijn collegegeld. Daarentegen in 1681 niet meer ⁵⁾.

De Leidse hogeschool had, toen Hermanus aankwam, juist haar eerste eeuwfeest gevierd. In oorlogstijd, gelijk ze ook in oorlogstijd ingewijd was. Op 8 februari 1675 had Willem III, stadhouder niet alleen van Holland en Zeeland, maar ook van de bevrijde gewesten Utrecht, Gelderland en Overijssel, de plechtige herdenkingsrede bijgewoond. In 1674 waren de vredes van Westminster en Keulen gesloten, maar met Frankrijk was de Republiek nog in oorlog. Maar, als in 1575, het ergste gevaar was geweken.

Bij de stichting van de hogeschool had de bedoeling voorge-

zeten, dat zij een bolwerk van het calvinisme zou zijn, allereerst moesten predikanten opgeleid worden ⁶). Om dit doel te bevorderen was door de Staten in 1591 het besluit genomen tot het oprichten van een Collegium Theologiae, waarheen zij bursalen konden zenden ⁷). In de loop van de verstreken eeuw hadden classes en synodes zich soms bezorgd gemaakt over de rechtzinnigheid der professoren. Na de synode van Dordrecht (1619), waar het calvinisme triomfeerde, moesten die hoogleraren, die arminiaanse sympathieën koesterden, Leiden verlaten. In philosophicis hadden de Remonstranten vooral belangstelling getoond voor de wijsbegeerte van Petrus Ramus (Pierre de la Ramée), de auteur van een kritiek op de aristotelische logica. In de laatste kwart eeuw was de beschuldiging van onrechtzinnigheid veelal gekoppeld aan verwijten cartesische nieuwigheden te ventileren. Reeds 20 mei 1647, tijdens Descartes' verblijf in de Nederlanden, besloten curatoren van de Leidse hogeschool, dat in disputaties en openbare lessen geen melding gemaakt mocht worden, noch pro noch contra, van Descartes' naam of van diens filosofie ⁸). Een besluit, dat Descartes uitermate geërgerd heeft. 24 Februari 1655 achtten zij, die toen het opzicht hadden over de Leidse hogeschool, het raadzaam er de aandacht op te vestigen, dat genoemde resolutie nog immer van kracht was, de hoogleraren dienden zich te houden „binnen de palen van de Aristotelische of Peripatetische Philosophie sulcx als die in dese Universiteyt is gerecipieert” ⁹). Op 30 september 1656 stelden de Staten van Holland en Westfriesland een *Ordre jegens de vermenginge van de Theologie met de Philosophie ende het misbruyck van de vrijheyt int filosofieren tot naedeel van de Schrifte* op, waarin wordt aanbevolen „dat men oock, om vrede ende gerustheits wille, de philosophemata, die wt de Philosophie van Do. Cartesius getrocken nu ter tijt bij eenige offensie geven, sal naerlaten voort te setten” ¹⁰). Daar geenszins verlangd werd, dat men zou verklaren dat Descartes' filosofie onjuist was, hebben ook de cartesians-gezinde hoogleraren te Leiden gemeend, dat zij wel konden beloven zich aan genoemde order te houden. Wat zij vervolgens niet al te streng en zeker niet tot genoegdoening van hen, die het cartesianisme verfoeiden, deden. 14 en 28 Augustus 1673 drukten curatoren Theodorus Craanen, hoogleraar in de wijsbegeerte en sub-regens van het Staten-College, nog eens op het hart, dat hij geen andere logica en metafysica mocht interpreteren

of doceren dan die van Fr. Burgersdijck ¹¹). Burgersdijck, die van 1620-1635 te Leiden wijsbegeerte doceerde, had verscheidene handboeken geschreven op aristotelische leest geschoeid ¹²). Toen de klachten over Craanen en over de corollaria welke hij zijn leerlingen liet verdedigen, bleven aanhouden, ontnamen curatoren hem zijn opdracht wijsbegeerte te onderwijzen, hem tevens ontslaande als sub-regens van het Staten College. Daar juist door het overlijden van Franciscus De le Boe Sylvius een professoraat in de medicijnen vacceerde en Craanen, voordat hij naar Leiden kwam, te Nijmegen zowel wijsbegeerte als medicijnen had gedoceerd, werd in de hoop, dat men minder last van hem zou hebben de nieuwlichter benoemd tot *ordinaris Medicinae Professor* ¹³). In 1685 verscheen te Gouda een *OEconomia animalis*, die berusten moet op collegedictaten van Craanen ¹⁴). Het boek is geschreven volgens het bekende vraag- en antwoordspel en het zijn antwoorden geput „ex sanioris Philosophiae principis”, waarmede Craanen de cartesiaanse wijsbegeerte bedoelde, die gegeven worden op vragen als „waarin bestaat het wezen van de geest?”, en „waarin bestaat de verbintenis tussen lichaam en geest?” Het volgend jaar verschenen te Middelburg, buiten Craanens voorweten, diens aantekeningen bij de *Praxis medica* van Henricus Regius, een vroege en nogal eigenzinnige, discipel van Descartes ¹⁵). Omstreeks deze tijd verliet Craanen Leiden om zijn, door een ongeval om het leven gekomen, leerling Cornelis Bontekoe op te volgen als lijfarts van de keurvorst van Brandenburg. Deze Bontekoe, die veel geschreven heeft en veel van zich deed spreken, bouwde zijn therapie op cartesiaanse gronden gestut met iatrochemische theorieën, die hem bijgebracht waren door De le Boe Sylvius ¹⁶). Deze laatste, de meest beroemde van de Leidse medische hoogleraren vóór Boerhaave, bezag alle levensprocessen als chemische processen, gebaseerd op een strijd tussen alcalische en zure stoffen ¹⁷). Craanen moet in of voor 1689 overleden zijn, in laatstgenoemd jaar bezorgde een leerling van hem, Johannes Broen, een herdruk van de *Praxis medica*, terwijl een andere leerling, Theodorus Schoon, een even geheid cartesiaan als zijn leermeester en als Broen, een nagelaten *Tractatus physico-medicus* voor de pers gereed maakte ¹⁸). In dit postume werk wordt melding gemaakt van Lufneu's proefschrift en van experimenten die deze de hoogleraar B. de Volder in zijn fysisch laboratorium zag verrichten ¹⁹). Burchardus de Vol-

der, die in 1670 hoogleraar in de wijsbegeerte was geworden, had in 1674 verlof en gelegenheid gekregen om „nae het exempel van andere uytlandsche academien en illustre scholen” de *Physica experimentalis* te beoefenen ²⁰). Waarschijnlijk was hij de hoogleraar, die het meeste tot Lufneu's vorming heeft bijgedragen. Hij was niet als Craanen een bewonderaar van Descartes à tort et à travers, maar een zeer kritische geest, die in later jaren van zijn aanvankelijke bewondering voor Descartes zeer terugkwam en hij was een der eersten in Nederland, die een hevige belangstelling had voor Newtons *Philosophiae naturalis principia mathematica* ²¹). Voor zijn praktische medische opleiding zal Lufneu de lessen gevolgd hebben van Lucas Schacht, in wiens geschriften men een mengelmoes van cartesiaanse en anticartesiaanse opvattingen aantreft ²²) en van Charles Drelincourt, allesbehalve een moderneling ²³). Het was onder het rectoraat van Drelincourt, dat Lufneu op 20 juni 1679 zijn *Disputatio chemico-medica inauguralis de fermentatione* verdedigde ter verwerving van de doctorsgraad ²⁴). Hermanus Lufneu, Autor, droeg zijn proefschrift op aan drie familieleden, te weten aan zijn vader „D. Joanni Lufneu, Parenti meo charissimo”, aan zijn grootvader van moederszijde „D. Theodoro Vander Putte, Capitaneo strenuissimo” en aan zijn oom „D. Joanni Vander Putte, Reipublicae Schoonhovianae Senatori”. Voorts aan een Rotterdams medicus Joannes Bolle en tenslotte nog aan „D. Abrahamo Berkelio, Med. Doct. Literarum Graecarum & Latinarum peritissimo, Antiquitatum scrutatori indefesso, meoque in literis Graecis praeceptoris meritissimo, eoque nomine colendo, laudando”. Het spreekt boekdelen, dat de student Lufneu zich aangetrokken voelde tot Abraham van Berckel, die zich in 1669 opnieuw te Leiden liet inschrijven – tevoren had hij er medicijnen gestudeerd – en zich toen met de borst ging toeleggen op de filologie ²⁵). Hij was zeer bevriend met Jacobus Gronovius, die in 1679 naar Leiden kwam als hoogleraar in het Grieks en in de geschiedenis ²⁶). Het resultaat van die studie en van zijn samenwerking met Gronovius zijn een aantal kritische uitgaven, onder meer van *Epicteti una cum Cebetis Thebani tabula* (1670), van *De urbibus et populis fragmenta* en *Gentilia per epitomen* (1688) van Stephanus Byzantinus. Het laatste werk verscheen postuum met een voorrede van Van Berckels weduwe en een verdediging van zijn wetenschappelijke eer door zijn zoon, Janus ²⁷). Lufneu heeft van Van Berckel

méer kunnen leren dan Grieks en Latijn, méer dan wat medische vakkennis. Omgang met Van Berckel moet betekend hebben, dat de jonge student geconfronteerd werd met allerlei vragen betreffende moraal, ethiek en godsdienst, met de opvattingen van oude en moderne filosofen en dat hij gewaagde kritiek op conventionele opvattingen zal hebben moeten aanhoren en verwerken. Hoe, daarvan zullen we misschien aanwijzingen vinden in Lufneu's proefschrift en sporen in wat wij weten van zijn veeljarige drukke dokterspraktijk in zijn geboortestad, waarnaar hij na voltooiing van zijn studie terugkeerde en waar hij hoogbejaard in 1744 overleed ²⁸). Wij moeten eerst de boeken met name noemen, waarmee Van Berckel zijn leerling heeft kunnen beïnvloeden. In 1665 verscheen „Gedruckt tot Laege duynen”, waarmee Leiden bedoeld moet zijn, onder de titel *Religio medici. Dat is: noodwendige beschrijvinge van Mr. Thomas Browne, vermaart medicijnmeester tot Norwich, aengaende sijn gesindtheyt datse over-een-komt met de gesuyverde Godts-dienst van Engeland*, een Nederlandse vertaling van een werkje, waarvan reeds in 1644 een vertaling in het Latijn te Leiden was verschenen, toen met vermelding van vertaler en uitgever. Maar omdat het werkje wel opspraak verwekte, verscheen de Nederlandse vertaling zonder uitgevers-naam en met een ongesigeneerde voorrede ²⁹). De voorredenaar meende, dat zeer ten onrechte getwijfeld werd aan de vroomheid van Browne, omdat deze vrijmoedig durfde schrijven, hijzelf was door de lectuur van het boek „in dadelijcke oeffeninge van de ware deugd” toegenomen. Ondertussen weten we thans door een brief, welke Van Berckel 27 maart 1665 aan de auteur schreef, in handschrift aanwezig op het Brits Museum en door Rosalie L. Colie in 1952 gedeeltelijk gepubliceerd ³⁰), dat de Nederlandse vertaling het werk van Abraham van Berckel was, die bij het opstellen van de vrij wijdloopige annotatiën bijgestaan werd door zijn vriend Janus Rampius „gymnasii Lugdunensis Moderator supremus” ³¹). Browne studeerde in 1633 een blauwe maandag te Leiden, haalde er zelfs in de gauwigheid zijn doctorsgraad, Zijn proefschrift is helaas niet te Leiden aanwezig ³²). De Engelse tekst van de *Religio medici* was in 1642 clandestien, in 1643 met een voorrede van de schrijver, verschenen en had tevoren reeds enkele jaren in manuscript gecirculeerd. In een handboek over de Engelse litteratuur uit de jaren 1600-1660 zegt Douglas Bush, dat de *Religio medici* weinig syste-

matisch werd opgezet, minder methodisch dan men mocht verwachten van een auteur, die schreef in het tijdperk, waarin Descartes' *Discours de la méthode* begon door te dringen³³). Men moet misschien tamelijk belezen zijn in de literatuur vóór en omstreeks het midden van de zeventiende eeuw om de oorspronkelijkheid en de afhankelijkheid, de tijdsgebondenheid en tenslotte de invloed – deze laatste is alleen al merkbaar in tal van titels van andere werken³⁴) –, te waarderen van het geschrift, het essai, zou men kunnen zeggen, denkende aan Montaigne, wiens invloed wel merkbaar is³⁵), waarin Browne de redenen uiteenzette, waarom hij, ondanks allerlei omstandigheden, die als aanwijzingen zouden kunnen worden opgevat, dat hij niet religieus was, zonder aanmatiging meende aanspraak te mogen maken op de titel van christen³⁶). Daarentegen heeft de charme van het werkje, geschreven in een stijl, die sterk beïnvloed werd door de Engelse geautoriseerde bijbelvertaling van 1611, in de loop der eeuwen niets aan glans ingeboet, ja, wij mogen aannemen, dat het patina door de tijd slechts dieper en warmer werd³⁷). Wij hebben geen Duitse dissertatie over *Sir Thomas Browne (1605-1682) als Stilkünstler* nodig, al werd deze geschreven³⁸), om onder de bekoring te geraken van passages als: „A man may be in as just possession of Truth as of a City, and yet be forced to surrender; 'tis therefore far better to enjoy her with peace, than to hazzard her on a battle. If, therefore, there rise any doubts in my way, I do forget them, or at least defer them till my better settled judgement and more manly reason be able to resolve them; for I perceive every man's own reason is his best OEdipus, and will, upon a reasonable truce, find a way to loose those bonds wherewith the subtleties of error have enchained our more flexible and tender judgements”³⁹). Ik koos deze passus omdat Browne hier een onderwerp aanroert, dat een cardinaal thema is van het *Discours de la méthode* en moet mijzelf weerhouden dieper in te gaan op het verschil tussen Descartes en Browne ten opzichte van de twijfelzucht⁴⁰). Merken we slechts op, dat Browne, als Descartes, wijsbegeerte en godsdienst gescheiden wil houden: „In Philosophy, where Truth seems double-fac'd, there is no man more Paradoxical than my self: but in Divinity I love to keep the Road; and, though not in an implicite, yet an humble faith, follow the great wheel of the Church, by which I move, not reserving any proper Poles or mo-

tion from the Epicycle of my own brain" ⁴¹). Descartes, die, wat het geloof betreft, zich heeft willen houden aan dat, wat hij met de melk van zijn min inzoog, heeft in zijn houding ten opzichte van de rede niets wonderspreukigs gevonden, immers hij achtte het kenmerk van de waarheid haar duidelijkheid en zonneklaarheid, maar, we zeiden het al, het is hier niet de plaats in te gaan op allerlei typische verschillen tussen de Engelse medicus en de Franse wijsgeer. Browne neemt twee kennisbronnen aan: het boek geschreven door God en dat geschreven door diens dienseresse de Natuur ⁴²). Hij geeft toe tot enkele ketterse opvattingen geneigd geweest te zijn aler hij zich geheel aan de leer van de anglicaanse kerk onderwierp. Overigens, meent hij, dat er velerlei soorten van kettters geweest zijn en zullen blijven zijn, maar dat atheïsten nimmer bestaan hebben, noch de epicuristen noch de stoicijnen waren godloochenaars en zij, die nu niet in de Zaligmaker geloven zijn erger dan kettters te achten, maar toch geen atheïsten: „for though they deny two persons in the Trinity, they hold, as we do, there is but one God" ⁴³). Browne weet niet, of en zo ja, wanneer en waarom er geen wonderen meer gebeuren; met de verklaring door Plutarchus gegeven, van het ophouden der orakelen, is hij het oneens en hij gelooft heilig in geesten en tovenaressen. Met deze laatste opvatting bevindt hij zich in het goede gezelschap van verscheidene van Englands meest vermaarde auteurs van zijn tijd; in Engeland bleef langer dan in Nederland het geloof aan en de vervolging van heksen in zwang ⁴⁴). Deze grepen uit Browne's inzichten omtrent hetgeen een medicus, door zijn beroep en door zijn studie vatbaar voor scepticisme, als geloofsbelijdenis kan aannemen, zullen wel voldoende zijn om het verklaarbaar te maken, dat zijn Nederlandse vakgenoot, die het geschrift zijn landgenoten niet onthouden wilde, zich er bewust van was, dat sommigen zijn opzet niet zouden prijzen ⁴⁵). De vertaling is niet al te fraai en niet al te nauwkeurig, maar zij werd voorzien van geleerde en over het algemeen niet tendentieuze noten, welke in de tweede druk uitvoeriger en ietwat gewaagder waren dan in de eerste druk. Bij het eerste citaat, dat we uit de *Religio medici* aanhaalden, geven de annotators een noot over OEdipus en zeggen voorts: „Dit is seker waer, dat men de Philosophie van de Theologie wel moet onderscheyden. De Philosophie steunt op de menschelijke reden, maer de Godgeleert-heit en de Religie op de authoriteyt en overlevering van de Kerk;

soo als onsen Autheur straks seggen sal”⁴⁶). Zij treden buiten Browne’s gedachtegang, wanneer deze, schrijvend dat het „wacht u voor de philosophie” geen juist gebod is, omdat verstandige gelovers deze kunnen gebruiken „voor wapen-tuyg en stormladders, om de Godsgeleertheit te beklimmen”, in de Nederlandse vertaling daaraan de waarschuwing wordt verbonden, dat de wijsbegeerte de dienaarssse moet blijven van de godgeleerdheid en tot geen fundament in de religie gesteld kan worden, „soo als eenige sotte menschen nu seggen”⁴⁷). Zij aanvaarden met Browne de leer der predestinatie en die der triniteit. Ook de menselijke ziel is een drie-eenheid en niet drievoudig, zoals de Peripatetici veronderstelden. Dat mogen, menen de annotators, de sectarissen van onze tijd, de Socinianen, Arminianen en Mennisten, wel eens goed overwegen⁴⁸). Bij Browne’s opmerkingen over de atheïsten en over de mirakelen geven ze weinig commentaar, slechts wat verwijzingen naar klassieke auteurs en naar bijbelplaatsen en wat de tovenarij betreft, er is een natuurlijke toverkunst, „Maer dat’ er Toveressen souden zijn, de welcke met den Duyvel mede werken, wort van sommige niet aangenomen”⁴⁹). Wanneer Browne over zichzelf sprekend, verklaart God te danken, dat onder zijn ontelbare gebreken de hoogmoed ontbreekt, zodat hij er zelfs niet prat op gaat in zes talen ervaren te zijn, dan vallen de annotators, niet onder de indruk van die fenomenale talenkennis, hem goedmoedig aan: „Vriend, gij sijt’ er niet vrij af; selfs daarom om dat gij u soo roemt. Ja geen mensch is geheel vrij van hoovaerdigheyt”⁵⁰). Wanneer Browne handelt over de geheimzinnige aantrekkingskracht, die bepaalde stoffen op elkaar kunnen uitoefenen, waardoor misschien verschijnselen, die de mens wonderwerken dunken te zijn, tot stand gebracht kunnen worden, dan herinneren de annotators aan het *Discours de la poudre de sympathie* (1658) van Charles Digby, een auteur die zeer geïnteresseerd was in de *Religio medici*⁵¹). De annotators weten dat het geruchtmakende werk van Digby, dat wonderlijke zaken verhaalde (met zijn poeder wilde Digby geen wonden behandelen, maar slechts het lijnwaad, dat met die wonden in aanraking was geweest⁵²), „onlanks van Joh. Helvetius in zijn *Kleyn Schouwtoneel van den triompherenden Hercules wederleyt*” was⁵³). De annotators citeren opvallend vaak Augustinus⁵⁴), maar ook moderne auteurs, Grotius bv., en enkele malen, zowel te pas als te onpas, Descartes. Te onpas wanneer zij,

als Browne, die de mens als een microcosmos beschouwt en de wereld ziet niet als een herberg maar als een hospitaal, een plaats niet om in te leven maar om in sterven, als een „Gloobe, die ick voor mijn eygen vermaeck somtijts eens draey' en omkeere", schrijft: „De wereld die ick beschouw, die ben ick selver, en mijn gedaente is die kleyne Wereld daer ick mijn oogh over laet henen gaen", in hun voetnoot niet alleen het socratische „ken u zelven" citeren, maar ook Descartes⁵⁵). Maar het is een onjuiste interpretatie van het „cogito ergo sum", te menen dat dit gebaseerd is op iets analoogs aan Browne's „The world that I regard is my self; it is the Microcosm of my own frame that I cast mine eye on; for the other, I use it but like my Globe, and turn it round sometimes for my recreation", een poëtische gedachte, niet te rijmen met het cartesiaanse rationalisme, tot wat voor fantasieën dat ook aanleiding heeft gegeven.

Maar genoeg over de *Religio medici* en de Nederlandse vertaling daarvan gemaakt door een leermeester, welke de student Hermannus Lufneu bewonderde.

Er is nog een ander werk, dat in Nederland heel wat meer opspraak verwekte dan de vertaling van de *Religio medici*, waarover Van Berckel met de jonge Lufneu gesproken kan hebben, althans indien hij zeer openhartig met zijn leerling verkeerde. Waarschijnlijk acht ik, dat hij dat dan toch met zeer veel reserve deed; vrij onwaarschijnlijk, dat hij hem het werk zelve in handen heeft gegeven. En dat niet zozeer omdat het boek nimmer verschenen is, daar tijdens het drukken de oplaat in beslag genomen werd, met het gevolg dat op de huidige dag slechts twee exemplaren bekend zijn, die tot en met vel M zijn gedrukt en daarna in handschrift voltooid, waarbij op te merken valt, dat het éne handschrift het netschrift is van een geleerdehand, het andere kennelijk een copie met enkele verschrijvingen in een klerkehand⁵⁶). Maar wèl omdat Van Berckel, toen hij weer te Leiden ging studeren om zich daarna een eerzaam bestaan te scheppen als praeceptor, later rector van de Latijnse school te Delft, zich gedistancieerd moet hebben van de deïstisch-rationalistische geloofsbelijdenis, die in populaire en vrij plompe vorm onder de titel *Een light schijnende in duystere plaatsen om te verligten de voornaamste saaken der Gods geleerdheyd en Gods dienst, ontsteeken door Vreederijk Waarmond, onderzoeker der Waarheyd* met de moed van een vurige overtuiging in

1668 opgesteld werd door Mr. Adr. Koerbagh, rechtsgeleerde en geneesmeester⁵⁷). Het was Koerbagh kort te voren gelukt een ander werk, minder lieflijk van aard dan de titel *Een bloemhof van allerley lieflijkheyd sonder verdriet* doet vermoeden, volledig gedrukt te krijgen⁵⁸). Naar de vorm een algemeen woordenboek der bastaardwoorden, was het naar de inhoud van een zeer anti-kerkelijke libertijnse strekking⁵⁹). Koerbagh schreef zijn *Een light schijnende in duystere plaatsen*, met welk licht het licht der rede bedoeld werd, dat ook gebruikt diende te worden om moeilijke plaatsen uit de Schrift te verklaren⁶⁰), te Kuilenburg, een vrijstad en wijkplaats voor lieden, die zich wegens schulden of om andere redenen niet veilig voelden in de gewone steden van de Republiek. In 1668 woonde ook Van Berckel daar, hij had omgang met Koerbagh en bemoeide zich actief met de uitgave van *Een light schijnende in duystere plaatsen*. Met een broer van Adriaan Koerbagh, de Amsterdamse proponent Johannes, onderhield Van Berckel het contact met de drukker, Everardus Eede te Utrecht. Adriaan Koerbagh verging het slecht, door een list werd hij uit Kuilenburg gelokt en te Amsterdam, zijn oude woonplaats, voor de schout geleid en vervolgens veroordeeld tot tien jaar hechtenis, die gevolgd zou worden door tien jaar bannissement uit de stad en haar jurisdictie. Bovendien moest hij een boete van 4000 gulden betalen⁶¹). Adriaan Koerbagh verbleef slechts ruim een jaar tussen boeven, landlopers en ander gespuis, toen was hij gesloopt, hij overleed medio oktober 1669 in het Willige Rasphuis. Tijdens zijn proces heeft hij kennelijk alles gedaan wat doenlijk was om Van Berckel te sauveren. Hij kon niet loochenen dat deze hem bij de correctie van zijn geschriften had geholpen, maar verdere medewerking daaraan ontkende hij. Waarom Van Berckel enige tijd te Kuilenburg heeft gewoond en in hoeverre hij gesympathiseerd heeft met Koerbagh, dat alles zal wel een onbeantwoorde vraag blijven. Koerbagh heeft contact gehad met Spinoza en ongetwijfeld valt er spinozistische invloed bij hem aan te wijzen, toch dient men zijn denkbeelden niet als gepopulariseerd spinozisme op te vatten⁶²). Spinoza wilde Natuur en God, die hij identificeerde, niet scheiden, daarentegen rede en geloof wèl; de deïsten, waartoe men Koerbagh moet rekenen, willen op deze beide punten juist het tegenovergestelde.

De opvattingen van Koerbagh moeten Lufneu niet behaagd

hebben, invloed van Browne of van Abraham van Berckel is niet direct aanwijsbaar, maar zeker is het dat Lufneu zich zijn studietijd te Leiden te nutte maakte, zodat hij, in zijn geboortestad teruggekeerd, mee kon praten en mee wilde praten over enkele brandende problemen van zijn tijd. Hij had het geluk daarover van gedachten te kunnen wisselen met de belangrijkste wijsgeren van zijn tijd, Pierre Bayle en John Locke. Bayle leerde hij kennen in de kring van *réfugiés*, die het ledental van de Waalse kerk te Rotterdam in korte tijd deed verdubbelen, waarbij de zorgen meer dan verdubbelden, want verscheidene van hen hadden extra hulp en financiële steun nodig. John Locke heeft van begin september 1683 tot eind februari 1689 in de Republiek gewoond. Al had zijn vertrek uit Engeland geen overhaast karakter gedragen en al leek zijn verblijf in de Nederlanden gedurende de eerste anderhalf jaar veel op een studie- en plezierreis – zo maakte Locke in de zomer en herfst van 1684 in gezelschap van een trouwe bediende een grote rondreis door verscheidene provincies, waarbij hij zijn ogen wijd open had voor allerlei typische kenmerken van het Nederlandse landschap, toestanden en gebruiken en bovendien zijn oren nog open voor de zonderlinge klanken van de Nederlandse taal, die hij enigszins heeft leren beheersen, hoewel hij het maar een „drol language” vond⁶³) – in feite was Locke een politieke balling. Ja, er is een tijd geweest dat hij zich als onderduiker heeft moeten gedragen en het huis van zijn Amsterdamse gastheer slechts bij avond durfde verlaten. Dat was nadat de doldrieste onderneming van de hertog van Monmouth, een natuurlijke zoon van Karel II, om zich meester te maken van de Engelse troon, die na het overlijden van zijn vader, op 16 februari 1685, bezet werd door zijn oom Jacobus II, op een volslagen fiasco was uitgelopen. De whigs hadden tevoren tevergeefs getracht de uitsluiting van de troonsopvolging van deze James, hertog van York, te bewerkstelligen, omdat deze de rooms katholieke godsdienst beleed. Zeer hiervoor had Anthony Ashley Cooper, first Earl of Shaftesbury, geijverd. Shaftesbury week reeds eind november 1682, vermomd als een presbyteriaanse dominee, naar Holland uit. Niet zijn vijanden, maar de dood achterhaalde Shaftesbury spoedig. Het was Locke, die vanuit Engeland de overbrenging van het stoffelijk overschot en andere zaken regelde. Want vanaf 1667 was Locke, met enkele onderbrekingen, opgenomen in het gezin van Shaftesbury als diens

lijfarts. Locke, die nimmer de graad van doctor in de medicijnen behaalde, was een ras-medicus, die niet alleen de Shaftesbury's maar al zijn vrienden van medische raad heeft gediend. Maar vele andere problemen en geheimen, dan die gezondheid betreffende, moet Shaftesbury met Locke besproken of aan hem toevertrouwd hebben. Het is dus wel begrijpelijk dat Locke na verloop van tijd ook naar Holland uitweek, en niet zo heel vreemd, dat, toen 17 mei 1685 door de buitengewoon zaakgelastigde vanwege zijne Majesteit van Groot Brittanje bij de Staten Generaal de uitlevering van een aantal personen werd gevraagd, op deze lijst ook voorkwam: „Jan Lock, wel eer Secretaris van Mylord Schafsbury”⁶⁴). Locke heeft steeds ontkend iets uitstaande gehad te hebben met de ongelukkige onderneming van Monmouth, die na zijn landing in Dorsetshire een hooghartige sommatie zond aan de hertog van Albemarle, die hem in het veld tegemoet trad, maar zeer spoedig daarna verslagen en gevangen genomen en op 15 juli 1685 voor de Tower onthoofd werd⁶⁵). Zo hij er zich mee bemoeid heeft, zal zijn stem wel die van een waarschuwende geweest zijn, en er zijn slechts enkele vage aanwijzingen, dat hij er zich daadwerkelijk mee heeft ingelaten⁶⁶). Daarentegen is het moeilijk bewijsbaar maar aannemelijk, dat Locke een actieve rol gespeeld heeft in de voorbereiding van de expeditie van Willem III. De eerste aantekening in Locke's dagboeken, die op zijn verblijf in de Nederlanden betrekking heeft, is gedateerd 7 september 1683 en betreft Rotterdam, een zindelijke stad, noteert Locke, terwijl het zeer gerieflijk was voor de scheepvaart, dat men per schip bijna in iedere straat kon komen⁶⁷). Toen echter bleef hij zeer kort in Rotterdam en reisde vrijwel onmiddellijk door naar Amsterdam. De laatste twee jaar van zijn verblijf in ons land woonde Locke bij de koopman Benjamin Furly te Rotterdam, die zijn kantoren had aan de Scheepmakershaven en nog een woonhuis aan de noordzijde van de Wijnstraat⁶⁸). Furly was een quaker, geboortig van Colchester, die in 1658 naar Holland kwam en zich het volgende jaar te Rotterdam vestigde. Hij verzamelde zijn vrienden – niet uitsluitend quakers – in een dispuutgenootschap „De Lantaarn”. Het ging er gezellig toe en men dronk er bier, cider, wijn of een „zopie”, welke laatste term de Amerikaanse schrijver van een monografie over Furly in verlegenheid bracht⁶⁹). In die kring moet Locke Lufneu ontmoet hebben. Furly zal één van de geld-

schieters geweest zijn, die de expeditie van Willem III financierde, die, naar men weet, op 11 november 1688, door een hevige storm twaalf dagen later dan aanvankelijk het plan was, met een invasievloot vanuit Hellevoetsluis uitvoer, om de 15de november op de Engelse westkust in de nabijheid van Torbay te landen, zonder dat de Engelse vloot ook maar in actie gekomen was ⁷⁰). Drie maanden later kon Willem zijn vrouw, prinses Mary, dochter van de op de vlucht geslagen Jacobus II, laten overkomen. Zij zeilde 20 februari 1689 uit, met hetzelfde convooi repatrieerde Locke. De 21ste april daaropvolgende werden William en Mary in Westminster Abbey tot koning en koningin gekroond. De koning bood Locke een post als gezant bij Frederik III, keurvorst van Brandenburg, aan, maar Locke weigerde dat aanbod. Nog in 1689 verscheen te Gouda een brief over de verdraagzaamheid, *Epistola de tolerantia*, met gebruikmaking van geheimzinnige initialen door Locke gericht tot zijn beste Amsterdamse vriend, Philippus van Limborch, hoogleraar in de theologie aan het remonstrantse seminarium. Het bevatte denkbeelden, waarmede Locke reeds in Engeland had rondgelopen, maar die nu tot ontwikkeling en publicatie kwamen ⁷¹). In 1690 verschenen in Engeland twee belangrijke werken van Locke: zijn *Two Treatises of Government*, rechtvaardiging van de „glorious revolution”, maar meer dan een gelegenheids-geschrift ⁷²) en zijn *An Essay concerning Humane Understanding*, waarvan reeds een uittreksel verschenen was in één van de Frans-talige in Nederland verschijnende maandschriften ⁷³). Locke keerde nadien nimmer naar Holland terug, al werden enkele plannen daartoe gesmeed, maar met al zijn Nederlandse vrienden bleef hij tot zijn dood toe in briefwisseling ⁷⁴). Enkele van hen, waaronder de Furly's, Benjamin en zijn zonen, hebben Locke in Engeland opgezocht. Noch met Locke noch met Bayle was de relatie van Lufneu intiem, hij bleef, naar ik veronderstel, van Locke een zeer oppervlakkige, van Bayle een goede kennis. Zij moesten hem te Rotterdam wel tegen het lijf lopen en zij zullen hem misschien meer gerespecteerd hebben om wat hij deed en dacht, dan om wat hij schreef. Maar ook wat Lufneu geschreven heeft, is onder hun aandacht gekomen, hetzij door toedoen van Lufneu zelf, hetzij door toedoen van anderen. Evenwel, voordat we de bescheiden rol gaan beschrijven, welke Lufneu in het intellectuele leven van zijn tijd heeft vervuld, en de vrij belangrijke en bovenal nuttige

plaats welke hij in het maatschappelijk leven te Rotterdam heeft ingenomen, moeten wij het proefstuk beschouwen, waarvoor in de junimaand van 1679 de titel van doctor in de medicijnen aan Lufneu werd toegekend, de reeds genoemde *Disputatio chemico – medica inauguralis de fermentatione* ⁷⁵).

In de voorrede worden als oorzaken, dat in de voorafgaande eeuwen maar geringe vorderingen gemaakt waren in de kennis van de natuurlijke zaken, genoemd: 1e dat proefnemingen niet opgezet werden volgens een correcte redeneermethode, 2e dat vele betogingen afgeleid werden van axiomata, die het experiment vrijwel verwaarloosden. In de eerste fout vervielen de chemici, in de tweede de scholastici. Deze inleiding is, hoewel de „recta ratio” genoemd wordt, die onmiddellijk aan Descartes doet denken en zijn *Discours de la méthode*, voornamelijk gebaseerd op het *Novum organum* (eerste uitgave 1620) van Fr. Bacon, dat dan ook geciteerd wordt. Men moet de invloed van Bacon aan de Nederlandse universiteiten in de 17de eeuw niet onderschatten, zij is aan die van Descartes voorafgegaan en vele nieuwlichters prezen uitbundig zowel de Engelse als de Franse wijsgeer. Het is een schematisering, wanneer men de inductie van Bacon, die van het experiment uitgaat en de deductie van Descartes, die het experiment meer als proef op de som beschouwt, te scherp tegenover elkaar stelt ⁷⁶). Lufneu heeft in zijn proefschrift meer onverdeelde lof voor Bacon dan voor Descartes, wiens opvatting, dat de beweging van het hart alleen zou afhangen van een fermentatio, dat is een gisting in het bloed, terecht verworpen werd. Deze opvatting, die Descartes huldigde, omdat hij zich niet volledig gewonnen wilde geven aan de theorie over de bloedsomloop van William Harvey, hoewel hij een der allereersten is geweest die Harvey genoemd heeft en met lof, was volkomen onhoudbaar geworden, nadat Richard Lower in een *Tractatus de corde* het hart als een spier had beschouwd (1669). De grote Descartes, zegt Lufneu, leed hier aan een hallucinatie ⁷⁷). Deze kritiek betekent niet, dat er geen sterke cartesiaanse invloed in de *Disputatio* valt aan te wijzen. Integendeel, wij zien, dat Lufneu alle fermentatieprocessen – die binnen en die buiten het menselijk lichaam – wil verklaren, doordat hij met Descartes aanneemt, dat een fijne etherische stof alle lichamen doordringt. De beweging, die ten grondslag ligt aan alle fermentatieprocessen, is van nature het lichaam niet eigen, niet ingeboren.

Toch is zij niet een kracht van buiten, zij kan niet van het lichaam gescheiden worden, daarom kan zij slechts veroorzaakt worden door de subtiële materie, die het eerste en tweede element zijn, waaruit Descartes zijn wereldbeeld opbouwde, fantaseerde mogen we wel zeggen, want het was reeds Christiaan Huygens die dat beeld als een fabel, zij het dan een schone, verwierp. De cartesische subtiële materie identificeerde Lufneu allereerst met een hippocratisch begrip over onsterflijke warmte, vervolgens met de atomen van Democritus en Epicurus en tenslotte met het stoïsche begrip over een wereldziel ⁷⁸). Had Descartes het nog beleefd, hij zou zeker verachtelijk gesproken hebben over Lufneu's proefschrift en dat niet alleen omdat deze hem niet gelijk gaf wat de bloedsomloop betrof. Lufneu bleef belangstelling houden voor fermentatie-proeven. In de door Pierre Bayle geredigeerde *Nouvelles de la république des lettres* komt in het nummer voor de maand februari van het jaar 1686 als artikel VI een *Mémoire communiqué par M. Lufneu Médecin de Rotterdam, touchant une fermentation singuliere, dont il a fait l'expérience, & dont il explique la cause* voor, handelende over een fermentatie ontstaan door vermenging van antimonium, zuiver zilver en kwikzilver. Ook hier begint Lufneu met het poneren van de cartesische stellingen over de lichamen, die poriën hebben en „Qu'il coule dans ces pores une matiere subtile, qu'il a plû à M. Descartes appeller premier & second Element ⁷⁹). Voorts worden de „illustre M. Boyle" (Robert Boyle 1626-1691) en enkele andere geleerden geciteerd. Aan het slot schrijft Lufneu „Quelques-uns s'étonneront peut-être que je n'aye pas employé l'hypothese des acides & des alkali, qui est si commune". Maar deze theorie, waarvan De le Boe Sylvius en diens leerling Cornelis Bontekoe, zulke fervente voorstanders zijn geweest, achtte Lufneu niet alleen duister maar ook in tegenspraak met proefnemingen „ce que j'ai dessein de montrer un jour plus au long, si j'en ai le temps". Voor zover ik weet, heeft Lufneu daarvoor niet de tijd gevonden, maar wel heeft Lufneu nog over iets anders in de *Nouvelles de la république des lettres* geschreven. De bijdrage over de fermentatie was niet het eerste artikel, dat Lufneu geplaatst kreeg in de *Nouvelles de la république des lettres*, die Bayle in maart 1684 begon uit te geven, aangemoedigd door de persvrijheid, die in de Nederlanden heerste, welke „honnête liberté de l'Imprimerie" een onschatbaar voordeel was voor zijn plan in dat

land een „Journal des Sçavans” te laten verschijnen, waaraan, naar hij hoopte, de Nederlanders, „qui auront une connoissance exacte des nouvelles machines qu’on y pourra inventer”, zouden medewerken ⁸⁰). In het nummer voor april 1685 nam Bayle een *Memoire communiqué par M. Lufneu, Medecin de Rotterdam, sur une expérience curieuse d’Hydrostatique* op ⁸¹). Dit artikel beschrijft tot in finesses een proef, die Lufneu zijn leermeester De Volder te Leiden had zien verrichten ten bewijze van de hydrostatische paradox van Simon Stevin, door deze in zijn *Beginselen des waterwichts* ⁸²) geponeerd, en thans nog in de natuurkunde bekend en geldig ⁸³). Deze paradox houdt in, dat in een vat met een vloeistof gevuld, de druk op ieder gedeelte van de bodem onafhankelijk is van het totale gewicht der vloeistof, maar slechts afhankelijk van de hoogte van de kolom vloeistof boven dat gedeelte en van het soortelijk gewicht van de gebezigde vloeistof. Daar deze wet geldig is voor gelijk-hoge kolommen van een zelfde vloeistof zowel in nauwtoelopende als in wijduitstaande vazen, oefenen dergelijke kolommen, wat aanvankelijk paradoxaal schijnt, een gelijke bodemdruk uit. De illustre Boyle had Stevins paradox wel overgenomen, maar met enige reserve wat de corollaria betrof, vandaar dat Lufneu het nuttig vond omstandig de proef, door De Volder uitgevoerd, te beschrijven. Bijna twee jaar later bereikt Bayle een reactie op het artikel van Lufneu. Hij plaatst in het januari-nummer 1687 van zijn *Nouvelles de la république des lettres* een uittreksel uit een brief van een zekere meneer Pujolas „touchant l’expérience curieuse d’hydrostatique communiquée par M. Lufneu”. Een vriend en correspondent van Bayle, de medicus Pierre Silvestre, had Bayle dat stuk vanuit Londen toegezonden. „On verra bien-tôt ce que M. Lufneu aura à répondre” merkte Bayle aan het slot op ⁸⁴). Maar er verscheen nog maar één aflevering van de *Nouvelles de la république des lettres* met op het titelblad: „Par le Sieur B. . . Professeur en Philosophie & en Histoire à Rotterdam”, dat met moeite door Bayle was samengesteld, die de lezer moest berichten, dat hij geenszins had kunnen doen wat hij had willen doen, omdat een oogkwaal en een „assez petite fièvre”, die telkens was teruggekeerd, als hij weer aan het werk wilde gaan, hem zeer gehinderd hadden ⁸⁵). Het was met de gezondheid van de ijverige man droeviger gesteld dan hij voorgaf, Bayle was tuberculeus en hij werd geruime tijd gedwongen zijn werk vrijwel te onderbreken ⁸⁶). De Amsterdamse

uitgever Henri Desbordes, bij wie de *Nouvelles de la république des lettres* verschenen, zocht en vond andere redacteuren. Het maart-nummer bevatte een mededeling voor de lezer aan de binnenzijde van het titelblad, waarvan de tweede alinea luidde: „On ne met point au titre comme à l'ordinaire, par le Sieur B. . . parce qu'il n'a rien fait aux Nouvelles de ce mois & qu'il ne les a pas mêmes leuës encore. D'habiles gens les ont faites pour lui & continueront autant de temps que cela sera necessaire. Son incommodité est cause que la reponse de M. Lufneu ne paroît point icy traduite en Francois”⁸⁷). Maar toen Bayle eindelijk weer aan het werk kon tijgen, heeft hij de redactie van de *Nouvelles de la république des lettres* niet meer op zich genomen⁸⁸). Het maart-nummer van 1687 bevatte als eerste artikel een lange vervelende Latijnse verhandeling van Lufneu onder de titel *Reponse de Mr. Lufneu à la difficulté que Mr. Puiolas luy a faite dans les Nouvelles du Mois de Janvier dernier*. Lufneu schreef wel, dat M. Puiolas maar terug moest schrijven, als hij nog niet voldaan mocht zijn, maar, gelukkig voor de lezers, het debat over deze kwestie schijnt hiermede beëindigd te zijn.

De medewerking van Lufneu aan de *Nouvelles de la république des lettres* heeft ons naar Rotterdam gevoerd, waar Lufneu zich na het beëindigen van zijn studie als arts gevestigd moet hebben. De eerste notariële bescheiden, die ik over zijn werkzaamheid als zodanig heb aangetroffen, dateren van 1688 en 1689⁸⁹), maar niet alleen noemt Bayle hem al in 1685 „Medecin de Rotterdam”, wij mogen ook wel aannemen, dat hij in 1681 of 1682 al te Rotterdam practiseerde. En onmiddellijk moet hij zich geroerd hebben in het kerkelijk leven van de église wallone, waarvan hij niet alleen een actief lid is geweest, maar ook een functionaris. Blijkens de akten van het consistorie werden op 25 december 1683 tot diakenen aangesteld: „nos tres chers freres Mr. Abram de Rocafort & Harmanus Lufneu”⁹⁰). Op 19 december 1685 werden deze twee als diakenen herbenoemd, hoewel zij aan de beurt van aftreden waren, daar het aantal diakenen werd verdubbeld, nu de Waalse kerk in last en tal zo zeer groeide uit oorzaak van de vervolgingen in Frankrijk, dat het weldra nodig zou blijken diensten te houden in twee kerken⁹¹). Men treft enkele malen onder de akten van het consistorie de handtekening van Lufneu aan⁹²), bovendien leren wij nog uit deze akten, dat Lufneu zich in 1689⁹³) zowel bemoeide

met de uitdeling van gelden onder behoeftige gezinnen als met het opstellen van een request aan de Staten van Holland en Westfriesland om een bijdrage te krijgen in de extra kosten, die de Waalse kerk te Rotterdam zich getroostte om réfugiés, die naar Engeland wilden oversteken, behulpzaam te zijn ⁹⁴). Ook bemerken wij, dat Lufneu in 1690 met enkele ouderlingen de predikant Pierre Jurieu ter zijde moest staan in diens correspondentie met een predikant te Hamburg, waarmee Jurieu blijkbaar overhoop lag ⁹⁵). Lufneu was geen diaken in 1691 toen het consistorie een poging ondernam de twist tussen Pierre Jurieu en Pierre Bayle, beide in 1681 naar Rotterdam gekomen, Jurieu misschien met hulp van Bayle, en in verloop van tijd bittere vijanden geworden, bij te leggen. Wel treffen we dan de handtekening aan van een goede vriend van Bayle, de pasteur Jacques Basnage ⁹⁶). Van Jurieu was Jacques Basnage een zwager ⁹⁷). Hij was tot de opheffing der hervormde kerk, predikant geweest te Rouaan en had daarna officieel toestemming gekregen zich met vrouw, dochtertje en min naar Holland te begeven ⁹⁸). Toen dit meisje, Marie, 11 november 1685 te Rotterdam gedoopt werd, heeft Pierre Jurieu peet gestaan ⁹⁹). Begin 1686 werd Jacques Basnage buitengewoon predikant van de Waalse kerk te Rotterdam, in september 1691 gewoon predikant. In 1709 werden hij en zijn gezin genaturaliseerd ¹⁰⁰), kort daarop volgde een verhuizing naar Den Haag, waar hij niet alleen als Waals predikant, maar ook als landsgeschiedschrijver werkzaam is geweest. Een van de pastorale daden, die Jacques Basnage te Rotterdam verrichtte, verdient onze speciale belangstelling. Wij vinden namelijk in het trouwregister van de Waalse kerk aldaar met de datum 12 maart 1702 genoteerd: „Monsieur Basnage l'un des pasteurs ordinaires de cette Eglise benit le mariage de Monsieur Herman Lufneu docteur en medecine de cette ville de Rotterdam et Madlle Amsing de Rouën en Normandie residente en cette ville tous deux membre de cette Eglise". Enige tijd tevoren was het burgerlijk huwelijk voltrokken ¹⁰¹).

De naam Amsing, ook geschreven Amsinq, Amsincq, Amsinck Ampsing, Ampsinck (wij zullen ons aan de schrijfwijze Amsincq houden), klinkt niet bepaald Frans, wij hebben dan ook te doen met een geslacht van Nederlandse oorsprong, uit Overijssel afkomstig. Reeds in een oorkonde van 1391 wordt gesproken over

„dat hues tot Amessinck mit lande mit torne mit torve mit twighe mit water mit weyde, unde mit al ziner older und nije tobehoringhe bij mit aller slachten nut zodat belegen is in der Burschap tot Manre bij in den Kerspele tod Ommerssem”¹⁰²). Een lid van dit geslacht, dat zijn naam ontleende aan de in deze oorkonde genoemde hoeve, de uit Hamburg afkomstige Hinrich Amsing, vestigde zich omstreeks 1640, zijn neef Andreas, eveneens uit Hamburg, omstreeks 1650, te Rouaan. Andreas had een grote suikerraffinaderij; hij was „maitre sucrier”¹⁰³). Hij huwde te Rouaan op 30 september 1657 een meisje van Nederlandse afkomst Maria Dierkens¹⁰⁴). Van de zestien kinderen, die zij te Rouaan haar man schonk, was Anna, gedoopt 1 november 1679, de jongste¹⁰⁵). In de bewogen dagen na de opheffing van het edict van Nantes, werden de moeder van dit gezin en een zoon, Tobias, gevangen gehouden, totdat Andreas Amsincq 21 december 1685 vi coactus het hervormde geloof afzwoer. Maar weldra week het hele gezin uit – ouders en de elf toen nog in leven zijnde kinderen – naar Hamburg (de vader en een paar zoons), naar Engeland (waarheen de moeder zich eerst begeven schijnt te hebben met een paar van haar dochters) en naar Amsterdam¹⁰⁶). De zoon Tobias was reeds tweemaal eerder in Amsterdam geweest. „Par témoignage de l’eglise de Rouën” was Tobie Amsincq op 23 augustus 1678 bij de Waalse kerk aldaar ingeschreven. Opnieuw werd hij daar ingeschreven op 13 maart 1680. Tenslotte nogmaals op 28 maart 1686. Op laatstgenoemde datum werd ook zijn zuster Sara Amsincq „par témoignage de l’eglise de Rouën” ingeschreven. Een maand later werden nog vier zusters, Anna, Jeanne, Marregrite en Madeleine en een broer Arnoud op dezelfde wijze ingeboekt¹⁰⁷). Arnoud overleed spoedig¹⁰⁸) en ook de broer Herman, die later ook naar Amsterdam kwam, overleed reeds in 1692¹⁰⁹). De moeder en enkele van haar dochters vinden we later in Den Haag¹¹⁰). Ook een reeds getrouwde dochter, Maria, kwam in 1690 naar Den Haag, met haar man Henri Basnage de Beauval, jongere broer van de predikant Jacques Basnage. Henri was advocaat geweest bij het parlement te Rouaan, hij week in 1686 of 1687 uit en begaf zich toen eerst naar Rotterdam. Daar werd nog voor hun vertrek een dochtertje Marie gedoopt¹¹¹), later in Den Haag werden drie zoons geboren¹¹²). Meer nog dan Jacques, die wel enige kritiek had op Bayle’s theorieën over de rechten van het

dwalende geweten ¹¹³), is Henri Basnage een zeer vertrouwd vriend, de boezemvriend mogen we zeggen, geweest van Bayle. Reeds in 1684 was een geschrift van hem over de *Tolérance des religions* te Rotterdam uitgegeven en na zijn komst te Rotterdam is hij een maandschrift *Histoire des ouvrages des savans* gaan redigeren, dat bij de Rotterdamse uitgever Reinier Leers werd gedrukt. Meer dan de pogingen van Henri Desborders de *Nouvelles de la république des lettres*, nadat Bayle zich teruggetrokken had, voort te zetten, moet Basnage's maandschrift als het vervolg op Bayle's *Nouvelles* beschouwd worden. Henri Basnage heeft het bijna tot aan zijn dood geredigeerd, het laatste nummer verscheen in juni 1709, op 2 april 1710 werd de redacteur te 's-Gravenhage ten grave gedragen ¹¹⁴).

Het is een plausibele veronderstelling, dat Lufneu zijn aanstaande vrouw in Rotterdam ten huize van haar zwager en zuster leerde kennen. Mogelijk woonde zij enige tijd bij hen in en bleef zij te Rotterdam, toen het gezin van Henri Basnage naar 's-Gravenhage verhuisde.

Het huwelijk van Lufneu met Anna Amsincq was in de lente van 1702 een nieuwtje voor de, wel zeer verspreide, maar toch zeer samenhorige, kring van réfugiés. Wanneer Bayle 16 mei 1702 aan zijn vriend Pierre Silvestre te Londen schrijft, eindigt hij zijn brief: „J'ai fait vos complimens à Mrs Basnage, Lufneu et Leers qui vous font les leurs très particulièrement. Madame Basnage est attenduë demain des Eaux d'Aix. Mr. Lufneu s'est marié depuis quelques mois avec une soeur de Madame de Beauval. Je suis très ardemment etc.” ¹¹⁵).

Herman Lufneu en zijn huisvrouw maakten kort na hun huwelijk een wederzijds testament ¹¹⁶). Zij benoemden elkaar tot universeel erfgenaam, maar de testatrice zou, indien zij de langstlevende zou blijken te zijn, 12000 gulden krijgen en, ingevalle er geen kinderen mochten zijn, „het pakhuis en erve staande en gelegen op de glashaven den Testateur toebehorende ende waarvan de huysinge jegenswoordig bij hem werd bewoond”. Voorts werden er ingewikkelde bepalingen gemaakt over wat eventuele kinderen zouden erven, welke nimmer toepassing vonden, want het huwelijk bleef kinderloos.

Het huis waarin dokter Lufneu met zijn vrouw woonde, stond op een terrein dat zijn ouders had toebehoord. Dit blijkt duidelijk

uit een notariële acte van 19 april 1710, betrekking hebbende op de gedeeltelijke boedelscheiding van de nalatenschap van „juffr. Dorothea van der Putten, in haer leven weduwe en boedelhoudster van Johannes Lufneu”¹¹⁷). Bij deling of loting viel aan Hermanus te beurt: „het oude huys, of packhuys en erve staende en gelegen aen de westzijde van de glas Haven alhier geregistreert op No 4886 L.B., waerop den voorn. heer Hermanus Lufneu een nieuw huys heeft gebout, belent ten zuyden Isaak Pauls, ten noorden Sander de Bruyn, streckende voor van de straet tot agter aen”.

Dorothea van der Putten was in het begin van 1690 weduwe geworden, in de week tussen 15-21 januari van dat jaar werd Johannes Lufneu van de Glashaven naar zijn laatste rustplaats geleid¹¹⁸). Nog op het laatste nippertje, op de 14de januari, hadden hij en zijn vrouw een nieuw wederzijds testament laten opstellen, waarbij zij elkander tot universeel erfgenaam benoemden¹¹⁹). In dat testament van „d'eersame Sr Johannes Leuffneu, meester Tegelbacker alhier” en van „D'eerbare Juffr. Dorothea van der Putten” was sprake van een getrouwde zoon Dirck, wijnkoper van beroep, die de ouders, „ten tijde hij hem in de huwelijksen staet begaff” hadden uitgezet met tien honderd carolus guldens. Deze gebeurtenis had in september 1685 plaats gevonden, want blijkens het trouwboek der gereformeerde gemeente huwden in die maand, Dirck Lufneu, wonende aan de Glashaven en een meisje uit Dordrecht, Johanna Smits¹²⁰). In hun testament van 14 januari 1690 bepaalden Johannes Lufneu en zijn echtgenote, dat de langstlevende van hen gehouden zal zijn, hun drie meerderjarige, maar nog ongehuwde, kinderen ter bestemder tijd op dezelfde wijze als Dirck uit te zetten. De kinderen werden met name genoemd: „Hermanus Leuffneu, der medicinae doctor, Jacobus Leuffneu, proponent in de heylige Teologie ende Abrham Leuffneu, Juwelier”. Voor de bedragen bestemd voor Hermanus en Jacobus mochten kosten wegens studie en aanschaf van boeken worden afgetrokken, voor Jacobus werd hier een bepaald bedrag genoemd: 500 car. gulden. Hermanus werd in dit testament als oudste zoon genoemd, hetwelk klopt met een aantekening in het register der doden van 1688 over het overlijden van een Johannes Leufneu, wonende aan de Glashaven, die betrekking moet hebben op de in 1656 geboren zoon¹²¹). De testateuren van 1690 behandelten voorts de belangen van twee minderjarige kinderen: Cornelis

en Adrianus. De in 1671 geboren zoon Pieter was dus toen niet meer in leven. De tegelbakker en zijn vrouw legden vast, dat de langstlevende van hen – en toen zij testeerden moet het duidelijk geweest zijn, dat dat juffrouw Dorothea zou zijn – zorg moest dragen, dat hun twee jongsten behoorlijk zouden worden opgevoed en gereed gemaakt voor een eerzaam ambacht of een eerbaar beroep. Zij moesten onderhouden worden tot hun 25ste jaar of tot hun huwelijk, zo ze voor het bereiken van die leeftijd huwden. Ook Adrianus en Cornelis moesten bij huwelijk als de andere kinderen uitgezet worden. Tenslotte benoemden de testateuren tot voogden over de beide jongsten: Johan van der Putten, baljuw te Schoonhoven en de koopman Cornelis Huys, hun aangehuwde neef.

Van deze beide voogden hebben we Jo(h)annes van der Putte(n) reeds ontmoet als de oom aan wie Hermanus zijn Leids proefschrift opdroeg ¹²²). De familierelatie van de Lufneu's met de koopman Cornelis Huys was in het voorjaar van 1681 tot stand gekomen: de 25ste maart 1681 maakten de meerderjarige jongeman en toekomstige bruidegom, Cornelis Huys, die geassisteerd werd door zijn vader François Huys, en de weduwe van wijlen Maerten Molewater, Anna Maria de Stercke, toekomstige bruid, geassisteerd door de meester tegelbacker Jan Jansz. Lufneu, huwelijkse voorwaarden, waarbij zij een dochter Cornelia, die veertien maanden oud was, wettigden ¹²³). Met een stiefzoon, Bastiaen Molewater, ging Cornelis Huys op 29 april 1701 een gemeenschap van negotie, zowel commissiehandel als handel voor eigen rekening betreffende, aan. Een der bepalingen daarbij was, dat de boeken zouden worden bijgehouden door Cornelis Lufneu ¹²⁴), wat slaan zal op een van de beide in 1690 nog minderjarige zonen van Johannes Lufneu en Dorothea van der Putten.

In 1684 traden Cornelis Huys en Johannes Lufneu op als voogden over de minderjarige kinderen uit het eerste huwelijk van Anna Willems van den Heuvel, hertrouwd met David Lesprat (Lesprat) ¹²⁵); in 1690 is David Lesprat weduwnaar en treden Cornelis Huys en Harmanus Lufneu, „der medicinae doctor alhier”, in de plaats van zijn overleden vader, op als voogden over de minderjarige kinderen erfgenamen van genoemde Anna Willems van den Heuvel ¹²⁶). Vaker heeft dokter Lufneu een dergelijke taak moeten vervullen ¹²⁷), tenslotte na het overlijden van zijn broer

Dirck (in de week van 15-21 december 1709) tezamen met zijn oom Lucas Ass(ch)enberg, raad en vroedschap te Schoonhoven, in het belang van Dircks minderjarig kroost. Tussen 1686 en 1702 werden zeven zonen van het echtpaar Lufneu-Smits gedoopt, maar blijkens de reeds genoemde boedeling van de bezittingen van Dorothea van der Putten van 19 april 1710 moeten de voogden slechts voor de belangen van vier kinderen van Dirck Lufneu opkomen ¹²⁸). Deze worden met goederen en effecten schadeloos gesteld, terwijl hun oom Hermanus, gelijk we reeds zagen, het oude huis of pakhuis kreeg ¹²⁹), en hun oom Adriaan de tegelbakkerij. Deze jongste zoon van Johannes Lufneu moet het beroep van zijn vader gekozen hebben. Hij huwde in 1703 met Cornelia Sibilla Taelman ¹³⁰), welk echtpaar op 1 april 1709 een zoon liet dopen met de naam Harmen, getuigen waren de peetoom, onze dokter Lufneu met zijn vrouw.

Op 19 april 1713 maakten dokter Herman Lufneu en juffr. Anna Amsing een nieuw testament, vorige testamenten en huwelijkse voorwaarden van nul en generlei waarde verklarende ¹³¹). Zij benoemden elkaar wederom tot universeel erfgenaam, maar de testatrice zal, ingevalle de testateur de eerstafstervende is, een legaat van twee duizend gulden uitkeren aan de kinderen van des comparants overleden broer Dirck of aan de descendentes van deze kinderen. De testateur zal, zo hij de langstlevende is, een legaat van 12000 gulden, waarvoor hij geen cautie hoeft te stellen, en waarvan hij het vruchtgebruik mag houden, nalaten aan de erfgenamen ab intestato van de testatrice. Moge Anna Amsincq al de, ook in het testament van 1702 genoemde, 12000 gulden aangebracht hebben, bijzonder royaal is het testament van 1713 niet ten opzichte van de kinderen van Dirck Lufneu. Maar ook dit weinige wordt hen een jaar later niet langer toegedacht, 28 april 1714 herroepen Herman Lufneu en zijn echtgenote het legaat van 2000 gulden voor de kinderen van Dirck Lufneu, waarbij meteen de bepaling van een jaar eerder, dat Lucas Assenberg het legaat voor eventueel minderjarigen beheren zou, vervallen wordt verklaard ¹³²). Waarmee de neefjes Lufneu het in 1714 zo verkorven hadden, onthullen de documenten niet.

Van een huwelijk komt vaak een huwelijk. Ruim een jaar nadat Herman Lufneu en Anna Amsincq in de echt verbonden waren, trouwen te Rotterdam, Thobie Amsincq, jongeman wonende te

Amsterdam en Cornelia Huys, van Rotterdam, wonende in de Houtthuyn ¹³³). Dat wil zeggen: de oudste dochter van de aangehuwde neef en huisvriend van de Lufneu's, Cornelis Huys, huwt met de koopman Thobie Amsincq, die een broer van Anna is. De bruidegom woonde in de Kalverstraat te Amsterdam ¹³⁴), Cornelia trouwde vanuit de ouderlijke woning, maar haar vader was daaruit meer dan een jaar geleden ten grave gedragen ¹³⁵). Met de afwikkeling van de zaken van Cornelis Huys heeft Herman Lufneu zich bemoeid, hij was dan ook een der voogden over de minderjarige kinderen van deze ¹³⁶). Als zodanig heeft hij 18 november 1702 geprocedeerd tegen Benjamin Furly ¹³⁷). Furly, die zijn eerste vrouw Dorothy Graigne, de moeder van de kinderen, waarvan de jongens zo'n belangrijke plaats in het hart van John Locke hebben ingenomen, die hun ontwikkeling gadesloeg en bevorderde, in 1691 verloren had, was 10 december 1693 hertrouwd met Susanna Huys, weduwe van Jacob van der Tijt ¹³⁸). Dit huwelijk met een dame, die niet tot de quakers behoorde, heeft de vrienden, zoals de quakers zichzelf noemden, mishaagd en tot kwaadsprekerij aangezet ¹³⁹). De vrienden vonden toch al, dat Furly te werelds werd, zich te veel buiten de kring der quakers bewoog en dat hij als koopman te rijk en te succesvol was ¹⁴⁰). Omgang en correspondentie met zulke belangrijke persoonlijkheden als de politicus Algernon Sidney, als Locke, als de derde Earl of Shaftesbury, Locke's pupil, die op filosofisch gebied geen adept van Locke was, maar een eigen weg zocht en vond, wel echter op politiek gebied in het voetspoor van zijn grootvader en diens vertrouweling Locke trad, met vooraanstaande remonstranten als de Amsterdamse hoogleraren Philippus van Limborch en Jean Leclerc, hebben inderdaad ten gevolge gehad, dat Furly ontgroeide aan de sectarische geest van de quakers, die zich geweldig konden opwinden over wat buitenstaanders toch niet meer dan futiliteiten of formaliteiten schenen te zijn. De laatste decennia van zijn leven is Furly, die eens zich zo actief met allerlei quaker-geschillen bemoeide ¹⁴¹), een zeer passief lid – zo hij nog als zodanig beschouwd werd of wilde worden – van de quaker-gemeente ¹⁴²).

Furly's tweede vrouw moet een zuster geweest zijn van Cornelis Huys ¹⁴³). En, naar het schijnt, had zij evenals Petronella Huys – nog een zuster? – een vordering op de erfgenamen van haar broer, althans op Cornelia en haar man. Met die vordering moet

de genoemde akte van 18 november 1702 verband houden. De zaak vindt haar oplossing, wanneer Lufneu op 25 mei 1703 een borgtocht stelt van f 7000,— „ingevolge en tot voldoeninge van het appointment bij de Ed. Hove van Hollandt gedecerneert en op den 24ste Mey 1703 geordonneert bij appointment op zeeckere requeste bij Benjamin Furly nomine uxoris, ende Petronella Huys aan den voors. Hove gepresenteert omme te hebben interdictie poenaal tegens de scheydinge van den boedel en goederen, bij Cornelis Huys nagelaten . . . etc.”¹⁴⁴). Tobias Amsincq, wiens zaken te Amsterdam blijkbaar nog niet al te goed gingen, en zijn vrouw, hebben een schuld van f 7000,—, maar wanneer Lufneu zich daarvoor „onder verband van zijn comparants persoon en goederen” borg stelt, is de zaak geregeld. Amsincq en zijn vrouw beloofden hun zwager te zullen indemneren, en waarschijnlijk hebben zij dat ook wel gedaan.

Ook 1 november 1704 treedt Lufneu nog weer op als executeur van de nalatenschap van Cornelis Huys¹⁴⁵). Hij vertegenwoordigt dan bij procuratie de belangen van Tobias Amsincq en diens echtgenote, voorts als voogd die van Elisabeth Huys. Een derde dochter van Cornelis, Susannetje Huys, in het begin van 1704 in het huwelijk getreden, laat haar belangen door haar echtgenoot verdedigen¹⁴⁶).

Dat Benjamin Furly in 1693 in de verte aangetrouwde familie werd van Lufneu, zal het contact tussen beide mannen nog weer vergemakkelijkt hebben. Furly's zeer rijke bibliotheek en unieke verzameling curiosa zullen ongetwijfeld voor Lufneu toegankelijk geweest zijn¹⁴⁷). Overigens veronderstel ik niet, dat Lufneu zeer op de hoogte is geweest van wat Furly zo al politiek bekokstooft; wanneer de derde Earl of Shaftesbury zijn brieven aan Furly eindigt met de groeten voor de Rotterdamse vrienden, noemt hij andere namen dan die van Lufneu¹⁴⁸).

Nadat we dus gezien hebben op welke wijze Lufneu zijn minder- en meerderjarige familie bijstond in het behartigen van hun geldelijke belangen, kunnen we nu onze aandacht weer richten op zijn daden als medicus.

Wij hebben ons artikel betiteld „Herman Lufneu, stadsarts te Rotterdam”. Die aanstelling tot stadsarts gewerd Lufneu bij een raadsbesluit van 29 april 1694¹⁴⁹). Hij nam de plaats in „vacerende door het afsterven van doc. Adriaen de Lange”. Wat zoal tot de

taak van de stadsdoktoren behoorde, kunnen we enigszins aflezen uit een *Instructie voor de stadsdoctoren* in 1705 opgesteld. De eerste drie bepalingen luiden: „1. De voorsz. stadsdoctoren sullen bedienen het gasthuys, weeshuys, en oudemannenhuys. 2. Dogh soo verre het gasthuys aangaet, sullen daerin concurreren met de Lector Anatomicus, in dier voegen, dat geduerende de vier eerste maenden van het Jaer, te beginnen met de maand van May het voorsz. huys sal werden waergenomen bij den oudsten stadsdoctor, de volgende vier maenden bij de tweede stadsdoctor in dienst, en de derde vier maenden bij de Lector anatomicus. 3. Welverstaende dat bij siekte ofte ander nootwendigh belet van degene wiens beurt het is, de volgende gehouden sal zijn die dienst waer te nemen”¹⁵⁰).

Ook wanneer zij geen dienst hebben, mogen zij tot hun eigen satisfactie de bezoeken van hun collega's bijwonen en deze assisteren. Zij moeten tezamen met de stadschirurgijns lijkschouwingen verrichten en de chirurgijns assisteren bij het steensnijden. Met de examens van de chirurgijns en vroedvrouwen zijn ze ook belast. Zij genieten een vast tractement van f 200,— 's jaars, daarenboven enkele emolumenten als achttien gulden tabbaertlaken¹⁵¹) en vrijdom van „togt en wagt”¹⁵²). Er waren dus twee stadsdoktoren te Rotterdam. Op 28 mei 1705 werd dr. Herman van Leeuwen Lufneu's collega¹⁵³). Het is ter gelegenheid van deze benoeming, dat de instructie, waaruit we citeerden, werd opgesteld. Zij komt in grote trekken wel overeen met wat in andere steden in de Nederlanden in deze tijd gebruikelijk was¹⁵⁴).

Als in alle eeuwen practiseerden naast de officiële geneesheren ook in de 17de eeuw soms kwakzalvers. Als meteoren verschenen zij in een of ander dorp of in een of andere stad, deden veel over zich spreken, verdienden geld als water, tot ze het te bont maakten en het maar geraden achtten hun biezen te pakken om elders de goegemeente te pakken te nemen. En dan waren er – en zijn er, moet ik misschien schrijven, maar laten we ons maar tot het verleden bepalen – ook altijd meer serieuze lieden, die onder de indruk geraakten van de prestaties van de wonderdokters, naar wetenschappelijke verklaringen daarvan zochten, of wel zelf ter goeder trouw zich met de fabricage van wondermiddelen afgaven. Sir Kenelm Digby, die te 1658 zijn *Discours sur la poudre de Sympathie* te Montpellier afstak, was wel een bizarre geest, maar geen warhoofd. Hij is één der eersten geweest, die in Engeland kritiek had

op de aristotelische begrippen en zich interesseerde voor wat wijsgeren als Descartes en Gassendi wilden ¹⁵⁵). Het denkbeeld dat bepaalde stoffen sympathie, andere stoffen antipathie voor elkaar hebben is een paracelsiaans denkbeeld. En wanneer we aan de aantrekkingskracht van een magneet denken, waarom kunnen we dan niet meer van dergelijke sympathische aantrekkingen veronderstellen?

Behalve dat er personen geweest moeten zijn, die met Digby's poeder gewerkt hebben, zijn er ook lieden geweest die hun patiënten trachtten te genezen, door niet henzelve, maar hun urine te behandelen. Afstand was daarbij allerm minst een bezwaar. Zoals De Saint Evremond, de Petronius van de 17de eeuw, spotte, toen hij verschillende typen van doctoren de revue liet passeren en de docteur sympathique in de mond lei:

Si je pouvois avoir un peu de son urine
Il auroit beau passer le mer
Pour éviter ma Sympathie,
Fût-il en Dannemarc, je le ferois suer
Je le rendois plus sec que n'est une momie ¹⁵⁶).

Bayle schreef over deze soort genezingen op de zevende maart 1697 aan zijn vriend l'abbé Jean-Baptiste Dubos te Parijs. Hij berichtte: „... Il y a quelque temps que je vous parlai d'un Medecin qui fait en Frise plusieurs guérisons, sans faire rien prendre aux malades. Il se contente de mêler dans leur urines quelque chose qui les fait suer, vomir, ou aller à la selle, selon le besoin. Il continue encore ce manège. On m'a dit qu'il est Domestique d'un grand seigneur Italien, qui fut mandé à la cour de Viennes pour guérir l'empereur, & qui le guérit effectivement. Il a découvert le secret de son Maître, & s'est mis à roder depuis par le monde. Mais il n'est pas le seul, qui connoist le secret. Trois autres le savent. L'un est à Leide, l'autre à Anvers, & le troisieme en cette Ville de Rotterdam, depuis deux ou trois mois. On m'a parlé que de lui depuis quelque tems. Sa maison ressemble au Lavor de Béthesda. Tous les Malades y accourent. Il est certain qu'il a guéri des personnes, & qu'il a fait suer quantité de gens. Les médecins crient contre lui, avec la dernière fureur; & comme il y a en ce Pais plus de gens que partout ailleurs, qui ont l'habitude de nier comme impossible tout ce qu'ils ne comprennent pas, il se

trouve bien des personnes qui tiennent le même langage que les Médecins. Mais ne pouvant nier les faits, savoir que les Malades n'avaient sué, ils disent que c'est l'effet d'une imagination prévenue. Pour moi, je ne tiens pas impossible que physiquement parlant, on ne fasse suer un homme en mettant quelque chose dans son urine" ¹⁵⁷).

Onder degenen, die Bayle's oren deden tuiten van verhalen over de wonderdokter, die in het begin van 1697 te Rotterdam aan het werk sloeg, of zijn slag sloeg, is Lufneu haantje de voorste. Hij nam de moeite in het Frans hierover een brief aan Bayle te zenden, die zonder Bayle's naam in Nederlandse vertaling werd opgenomen in het nummer voor januari en februari van *De boekzaal van Europe*, een maandschrift in navolging van Bayle's *Nouvelles de la république des lettres*, door P. Rabus, een man die zowel praeceptor aan de Latijnse school, notaris als dichter en litterator was, in het midden van 1692 gesticht ¹⁵⁸). Wanneer hij als hoofddeel XII van genoemde aflevering van de eerste helft van het jaar 1697 *Een Brief, over de onmogelijkheid der zoo genaamde Sympathetische werking, geschreven van den Heere Dr. Herman Lufneu, Rotterdammer Stads-Arts aan ****, opneemt, leidt hij deze in met de woorden „De lezer wete, dat ik hem mijne vertaling levere. De Brief van den Heer Lufneu was in een andere taal geschreven”. De brief is aan het slot gedateerd „Rotterdam den negenden van Snoeimaand 1697”. Op ernstige en rustige toon zet Lufneu uiteen, waarom hij het voor onmogelijk houdt, dat deeltjes van een sympathische werkstof, die fijner en vlugger zouden moeten zijn dan zonnestralen, juist naar de lijder en niet naar andere personen worden toegezonden. Hij wil niet loochenen, dat patiënten van de wonderdokter gezweet hebben, maar ook de zweetmiddelen, die de bona fide artsen voorschrijven, ontlene hun werking soms aan suggestie. „'t Ware mij geen moeite, een groote lijst van merkwaardige genezingen, die door kragt van inbeelding en driften zijn veroorzaakt, aan te halen, indien ik reeds UE niet te langwijlig wierd" ¹⁵⁹). Hier ziet Lufneu dus van af en ook het plan, dat hij aanvankelijk koesterde „omme teffens alles, wat de Ridder Digby van zijn Sympathy poeder schrijft, te ontzenuwen”, blijkt buiten het bestek van zijn brief te vallen. Wel maakt hij nog melding van het getuigschrift, dat Pieter van der Slaart, één der patiënten van de wonderdokter en de uitgever van *De boekzaal van Europe* had

doen opstellen. Van der Slaart had geboft, het ettergezwel aan zijn dij was minder ernstig dan de wondmeester Muis had geoordeeld en kon dus van zelf genezen (en misschien dus beter, concluderen wij, met de behandeling op een grote afstand van de wonderdokter dan wanneer Muis er weer in gesneden had). Enigszins pijnlijk was dit wel voor Lufneu, want, zoals we uit een later pamflet, de *Verantwoordinge van P. van der Slaart*, leren, op 21 januari 1697 had Lufneu om 25 gulden met Van der Slaart gewed, dat de wonderdokter hem met enkel zijn sympathetische middel niet zou kunnen genezen¹⁶⁰). De attestatie voor Pieter van der Slaart had Rabus in zijn kwaliteit als notaris op 3 maart 1697 opgemaakt „ter requisitie en instantie van de Heer George Henrik van Rettwich (dat is des wonderdokters naam)” en evenzo nog een andere attestatie, gedateerd 28 februari 1697, over twee andere personen, die verklaarden genezen te zijn door George Henrik van Rettwich. Rabus nam copieën van deze getuigschriften op in zijn *Boekzaal* (in 't nummer van januari en februari 1697 VI hoofddeel) met het wel wat laffe onderschrift: „Wat zal ik zeggen? meer menschen hebben wettige getuigenissen laten opstellen, dat zij door de gemelde werking op hunne pis van zware qualen zijn genezen”. Rabus was een groot verdediger van de wichelroede, het was daarom misschien aannemelijk te menen, dat hij ook geloofde in genezingen bij sympathie. In het nummer voor mei en juni 1697 plaatste Rabus achter een door hem zelf geschreven brief aan een Amsterdamse vriend over proeven met de wichelroede, waarin Lufneu nog als getuige wordt aangehaald¹⁶¹), een *Naschrift*, aanvangend: „Mijn Heer, Het uitstrooisel, als of ik onlangs den brief van den Heere Lufneu niet uit mijne eigene liefhebbery maar op bevel van de groot achtbare Rotterdammer Overheid een plaats in de Boekzaal had gegeven, is zoo averegts, en zoo verre af van de allerminste waarschijnlijkheid, dat het mij niet waardig heeft gedagt, een enkel woord daarvan in mijn brief te vermelden”. Hij schrijft voorts dat hij zich zeer onzijdig in het geschil over de wonderdokter had gedragen en dat de heer Lufneu in het voorbericht voor zijn vertoog van de onmogelijkheid der Pisbewerking het ongelijk van de genezing door Sympathie reeds had aangetoond. Dit laatste slaat niet op Lufneu's brief in het nummer voor januari en februari, maar op een uitgebreider Nederlandse redactie van deze brief door Lufneu zelf opgesteld en te Rotterdam bij

Barend Bos uitgegeven. De titel luidt: *Natuurkundig verhoog over de on-mogelijkheid der zoo genaamde sympathetische werking, briefsgewijze geschreven door Dr Herman Lufneu, Rotterdammer stadsarts, Zijn gewaande wederlegger Dr. J. S. word onder anderen beantwoort*¹⁶²). Dit verhoog is gedateerd „den eersten van zomermaand 1697”. In zijn voorbericht legt Lufneu uit, waarom hij het artikel dat in *De Boekzaal van Europe* in vertaling werd opgenomen, in het Frans stelde: „Dog ik achte my verpligt, u met een woord of twee te onderrigten, waarom ik, die een Hollander ben, dit verhoog in een vreemde taal hebbe geschreven, en van een ander laten overzetten. De reden is dese. Een seker Fransch vriend, onzer tale onkundig, met wien ik over 't stuk der sympathie in gesprek was geweest, gaf mij daartoe trek en aanleidinge, met hartelijke bede, dat ik in zijn spraak mijne gedagten wilde in schrift stellen en wereldkundig maken”. Dr. J. S., die in deze tweede brief uitvoerig wordt weerlegd is Jan Schilperoort, der medicijnen doctor en een der ondertekenaren van de attestatie voor Pieter van der Slaart afgegeven. Hij is ook de auteur van *De aloude bekende mogelijkheid van de sympathetische werkinge in een brief aan den Heere. . .*, bij Pieter van der Slaart uitgegeven¹⁶³). De brief is gedateerd Rotterdam, den eersten Mey 1697. Behalve dit pamflet en de reeds genoemde *Verantwoordinge van P. van der Slaart* behoren hele reeksen pamfletten bij deze strijd over de vermeende genezingen van de wonderdokter van Rettwich, twee daarvan *De boekverkoper P. van der Slaart in zijn valsheid duidelijk ontdekt en kortelijk afgewezen*¹⁶⁴) en *Een spiegeltje voor Thomas Cremer, advocaat des Pisbewerkers, een groot hervormer der Hollandsche tale*¹⁶⁵) zijn door Lufneu opgesteld, die hiermede geheel afgedaald is tot het gangbare lage peil van persoonlijk gescheld, dat ons uit zovele pamfletten bekend is en niet anders kan dan tegenstaan en vervelen. De tegenstanders van Lufneu, waaronder dus ook een Thomas Cremer, wiens zoons door de wonderdokter behandeld waren, hadden van hun kant ook heel wat venijnigheden uit te braken tegen „de held uit de tegelbakkerij”¹⁶⁶).

Maar Lufneu zat deze kwestie zo hoog, dat hij ook zorg gedragen heeft voor een uitgave van zijn oorspronkelijke Franse brief in een meer uitgebreide vorm. Zijn *Lettre à Mr. B *** sur l'impossibilité des operations sympathiques par Mr. L *** Docteur en Medecine*, te Rotterdam bij Abraham Acher 1697 uitgegeven¹⁶⁷),

draagt de dagtekening „A Rotterdam ce 8 Juillet 1697”. Het is in hoofdzaak een vertaling van het *Natuurkundig vertoog over de onmogelijkheid der zoogenaamde sympathetische werking* van den eerste juni, met enkele toevoegingen en met weglating van enkele persoonlijke aanvallen, speciaal die op zijn collega Schilperoort. Lufneu's theorie over de fermentatie en Descartes' „matiere subtile & etherée” worden er ook bijgehaald, maar met behulp daarvan kan toch niet, meent Lufneu, de werking van een sympathisch middel verklaard worden.

Naar het schijnt is Georg Henrik van Rettwich niet eens de uitvinder van dit lucratieve en geheimzinnige middel. Onder de pamfletten aanwezig in de koninklijke bibliotheek is een *Manifest van de baron d'Almerigo, vinder en eenigste bezitter van de groote konst des algemeenen genesinge der siektens door sympathie tegens eeniger bedriegeren wanbedrijf*¹⁶⁸). Joseph de Almerigo, Baron des H. Roomschen Rijks en Magnaat des Koninkrijks van Hongarijen, verklaart daarin, dat hij met grote moeite en kosten een steen der sympathie heeft gevonden. Toen hij dat alles had doorgrond en uitgewrocht „soo is mij”, klaagt hij, „te Berlijn bejegt eenen Georg Henrik Retbzevil, welke was mank ende een bedelaar, uyt Frankenland van Rodac geboortig, wiens bidden en smeeken ik niet langer konnende weêrstaan, so heb ik, met een sonderlinge barmhertigheid bewogen, hem voor knegt aangenomen”. De baron had zijn knecht de eed van geheimhouding afgeverg'd, maar de fielt had hem bedrogen en was op eigen houtje gaan opereren in Hamburg, Antwerpen, Leiden, Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en op vele andere plaatsen. De baron d'Almerigo gaf dit manifest uit „In 's Gravenhage den 31 January 1699”. Van deze baron met zijn mooie naam weet ik verder niets te melden.

Wel dat in 1697 zowel in brieven uit Rotterdam naar Frankrijk als naar Engeland geschreven werd over de wonderdokter. Bayle, die al eerder aan Dubos, en naar we zagen niet geheel afwijzend, schreef over genezingen volgens de methode van de Rotterdamse wonderdokter, zond in de zomer van 1697 de tot hem gerichte brief van Lufneu naar Parijs. Op 12 augustus 1697 schreef hij aan Dubos: „Je vous ai envoyé un petit escrit en françois qu'un medecin hollandois nommé M. Lufneu a publié contre l'opérateur allemand qui se vante de guerir par l'injection de quelque chose dans l'urine

du malade. Il a traduit lui meme en notre langue ce qu'il avoit publiée la dessus en la sienne, et vous trouverez, je m'assure, que pour un Hollandois qui n'est jamais sorti de son pays, il n'entend pas mal la langue française" ¹⁶⁹).

Lufneu stond in correspondentie met een lid van de Royal Society te Londen, Martin Lister, zoöloog en verzamelaar ¹⁷⁰). Hij was de auteur van een *Historia sive synopsis methodica conchyliorum*, een groot folio werk in afleveringen verschenen tussen de jaren 1685-1692. 30 Juli 1700 schreef Lufneu, het Latijn als voertaal gebruikende, aan Lister, dat hij diens geschiedenis van de schelpdieren met de grootste belangstelling las. Zelf had hij op dit gebied een kleinigheidje, dat Lister misschien microscopisch zou willen beschouwen. Hij stuurde het hem als geschenk in een klein doosje. Hij voegt aan deze brief toe, dat hij bijzonder graag zou willen weten, hoe Lister oordeelde „de Libello, quem nuper de operationibus sympatheticis conscripsi". Hij had dat werkje op verzoek van Pierre Bayle in het Frans geschreven. Hij vraagt naar de Londense wonderdokter en vermeldt dat ook in Den Haag twee jaar geleden er eentje werkzaam was ¹⁷¹). Deze brief is de enige brief van Lufneu, die bewaard bleef bij de handschriften van Lister, die thans in de Bodleian te Oxford berusten; in de bibliotheek van de Royal Society schijnen geen brieven van Lufneu aanwezig te zijn.

Maar nog in andere brieven, die op de Bodleian berusten, behorende tot de in 1947 aangekochte Lovelace Collectie, brieven en geschriften uit de nalatenschap van John Locke omvattende, is sprake van de „sympathetick gentleman" en de wonderen, die deze te Rotterdam verrichtte. Een van degenen, die bijzonder onder de indruk geraakten van de genezingen van de Rotterdamse wonderdokter, was John Furly. Hij schreef daarover meerdere malen aan zijn vriend Paul d'Aranda, een Nederlands koopman, die zich in Engeland gevestigd had en tot de kennissen van Locke behoorde ¹⁷²). Hij vroeg Locke vaak raad over zijn gezondheid en Locke raadpleegde d'Aranda, toen hij een Franse leermeester wilde zoeken voor Francis Masham, het zoontje van Sir Francis Masham en Lady Masham, bij wie Locke eerst langdurig logeerde en tenslotte woonde na zijn terugkeer naar Engeland. Furly schreef aan d'Aranda op 19 februari 1697 over de wonderdokter, hij had een „stupendious account" ontvangen over een jongetje van 12

jaar, dat door de wonderdokter was genezen; op 24 februari 1697 S.V. schrijft d'Aranda hierover aan Locke¹⁷³). Maar hij is er zo vol van, dat hij op de 4de april 1697 S.V. opnieuw hierover aan Locke schrijft en hem dan een nog vollediger afschrift zendt van het „stupendous account”, waarin Furly er ook aan herinnerde dat dr. Flud „in his mosaic Philosophy” sprak over genezingen op verre afstand. Ook voegt d'Aranda nu de copie bij van een brief van Furly van 12 maart 1697. „Our Sympathetic gentleman goes on curing” schreef Furly daarin, hij behandelde drie van Furly's burenen, die last van de jicht hadden. De wonderdokter stijgt het succes wel wat naar het hoofd, hij gaat niet uit zonder koets en knecht en spreekt er over voor duizend gulden enkele hooggeplaatste regeringspersonen te zullen genezen¹⁷⁴). Daarmee is het nog niet uit, Furly schreef opnieuw op 12 april en op 30 april¹⁷⁵), hij blijft steeds onder de indruk van de vele genezingen, die de wonderdokter bij zijn burenen en bij kennissen van hem en zijn vrouw verrichtte, maar vond de man zelf toch toen hij hem bij een van zijn patiënten ontmoette „pretty shallow, rambling in his discourse, and as raw in in his education as a squabbling freshman”, wat niet bepaald complimenteuz klinkt. Bij deze verslagen behoort nog een postscriptum, gesigineerd J. S., wat J. Spademan moet betekenen, want deze was een van Furly's goede vrienden. Spademan, een buurman van P. van der Slaart, vond de genezingen van de wonderdokter wel mysterieus, maar toch geen magie.

Ook rechtstreeks schreef Furly aan Locke over de wonderdokter. Onder deze stroom van mededelingen zal Locke wel lachend gebleven zijn, hij zal de lichtgelovigheid op dit punt van zijn vriend Furly wel gekend hebben. En hij zal er niet over gedacht hebben, de mededelingen over de Rotterdamse wonderdokter in de *Transactions* van de Royal Society, gelijk hem gesuggereerd werd, te doen opnemen.

Was Lufneu dus in 1697 in een pamflettenstrijd gewikkeld, dit was nogmaals het geval in 1706 en in 1712. Er werden aan deze verwickelingen reeds tijdschrift-artikelen gewijd¹⁷⁶), wij behoeven er dus niet zeer uitvoerig over te berichten, te meer omdat de beroering wel heftig en hevig was maar zeer lokaal, het was veel geschreeuw en weinig wol. In 1707 was er te Stolwijk „een graaflijkheids Heerlijkheid, gelegen tussen de Lek en de IJsel, een uer gaans van de stad Gouda”, een rietwerker, die volgens vier Rot-

terdamse doktoren, Paulus Walwijk, Kornelis van der Zee, Hendrik Snellen en Abraham van de Voort, 27 weken aaneen geslapen had. Tegen het *Bericht* ¹⁷⁷⁾ hierover van de vier genoemde doktoren schreef Lufneu *Geneeskundige aanmerkingen bij manier van samenspraak over het Berigt rakende den soo gemaamden slapenden Stolwijkse Boer, opgesteld door vier Rotterdamse Doctoren, waer in de ongegrondheid van het selve, en de ware aard van des Boers siekte aangetoont word, door Herman Lufneu, M.D.* ¹⁷⁸⁾. De ziekte was volgens Lufneu een „morbus Hypochondriacus” oftewel Melancholia. Er verschenen nog zeer veel pamfletten en pasquillen over de Stolwijkse boer, Lufneu heeft zich er verder wijselijk buiten gehouden. Een Rotterdammer schreef een brief „rakende de swevende geschillen over den zoogenaamden slapenden boer tot Stolwijk” aan zeker professor in de medicijnen ¹⁷⁹⁾, waarop een *Antwoord* verscheen ¹⁸⁰⁾ dat mogelijk door Philippus Maximiliaan Helvetius, een telg uit een beroemd geslacht, dat vele medici leverde, geschreven werd ¹⁸¹⁾. Philippus Maximiliaan was eerst stadsarts te Middelburg, maar later kwam hij naar Rotterdam, waar hij nog lector in de anatomie is geweest voor korte tijd, want hij overleed in 1708. Tegen Helvetius zal dan de *Brief van een Middelburger aan Flip Helleveeg* gericht zijn, die begint met de lieflijke aanspraak: „Eerloozen Schurk!” ¹⁸²⁾. In de 17de eeuw waren de pamfletten een ware uitlaat voor hen, die lust in schelden hadden. Te Dordrecht, bij Balthazar Goris verscheen een spotprent op de geschiedenis met de Stolwijkse slaper, met het onderschrift: „Omnibus haud dormit, stertitque naso vigilanti. Hij slaapt niet voor alle; Maar 't geld ten gevalle, Snurkt wakker vijnsd den slaap; Houd in de mouw den Aap” ¹⁸³⁾. Het is mogelijk dat de Stolwijkse boer tenslotte munt uit zijn kwaal geslagen heeft, maar het ziektegeval lijkt me niet van a tot z verzonnen.

Kwalijker is het kennelijk bedrog dat in 1712 een weduwe, Cornelia Evertsz., met haar zieke 15-jarige zoon Jan aanspande om geldelijk gewin. De moeder gaf voor dat de jongen in geruime tijd in het geheel niet at en maakte een bezienswaardigheid van hem. De jongen werd tenslotte naar het gasthuis overgebracht en onder bewaking gesteld, sommige beweren dat hij ook daar niets tot zich nam, andere dat de contrôle onvoldoende was en dat hij heimelijk at. De stumper overleed er op de eerste maart. Van stadswegen hebben de beide stadsdoktoren, Herman Lufneu en

OMNIBUS HAUD DORMIT; STERTITQUE NASO VIGILANTI.

29. De slapende boer van Stolwijk, 1707. Naar een oude prent.

Herman van Leeuwen en de lector anatomicus W. Vink¹⁸⁴) de knaap eerst thuis moeten opzoeken, later verrichtten zij sectie. Hun verslag verscheen onder de titel *Waaragtig verhaal van een zeldzaam geval in de Persoon van Jan Evertsz.*¹⁸⁵) en later verscheen nog *Oprecht en naeuwkeurig verhael van het overseldsaem langduyrich vasten en waecken van een jongeling van 15 jaeren, genaemt Jan Evertsen, op expresse Ordre van de Ed. Gr. Achtb. Heeren Burghemeesteren der stadt Rotterdam in 't Gasthuys aldaer nacht en dach bewackt . . . beschreven door een liefhebber der Natuyrkunde Ao MDCCXII vol schimpscheuten op Lufneu*¹⁸⁶). Hierop verscheen weer een tegenschrift¹⁸⁷). Op naam van de stadsdoktoren en de lector anatomicus verschenen *Twee brieven geschreven aan de Heer Benjamin Furly etc.*¹⁸⁸), die echter niet van deze afkomstig waren, maar uit de koker van hun tegenstanders kwamen. De brieven werden aan Furly gericht, omdat deze, die toch blijkbaar een hang had naar wonderbaarlijke genezingen, met toestemming van burgemeesteren de knaap in het gasthuis had opgezocht¹⁸⁹).

Op 2 augustus 1735 heeft Herman Lufneu een request aan de raad gericht om wegens zijn hoge ouderdom demissie van zijn ambt als stadsdokter te vragen¹⁹⁰). Hij had dat ambt meer dan veertig jaar bediend, en met grote ijver, zoals we gezien hebben. Natuurlijk werd zijn verzoek toegestaan, bovendien smaakte hij de voldoening, dat een neefje van hem, Jacobus Lufneu, een van de kinderen van zijn broer Dirck, veronderstel ik¹⁹¹), tot zijn opvolger werd aangesteld¹⁹²). Deze Jacobus was reeds lector mathematices te Rotterdam, een betrekking, die hij aangehouden heeft na zijn benoeming tot stadsdokter¹⁹³). Hij was de 6de januari 1708 te Leiden tot doctor in de medicijnen gepromoveerd en had zijn proefschrift aan zijn oom, de Rotterdamse stadsarts Hermanus Lufneu, opgedragen¹⁹⁴). Nog lange jaren heeft Lufneu kunnen gadeslaan, hoe zijn neef zijn werk voortzette. Nadat Hermanus Lufneu in de zomer van 1744 overleed, trok zijn weduwe naar 's Gravenhage, naar haar familie ongetwijfeld¹⁹⁵). Misschien heeft zij, de kinderloze, een vrij eenzaam bestaan geleid te Rotterdam naast haar werkzame man en zich niet voldoende aangepast aan de kring, waarin hij haar binnenvoerde, maar dit is niet meer dan een suppositie onzerzijds, wellicht in het geheel niet in overeenstemming met wat werkelijkheid geweest is. Dat Lufneu zich verdienstelijk gemaakt heeft in zijn leven en vele mensen tot steun is

geweest, blijkt uit de opsomming van zijn activiteiten. En een man, die met Bayle en de Basnage's, met Benjamin Furly en diens vrienden verkeerde, moet op religieus gebied tolerante denkbeelden gekoesterd hebben. Met zijn paar artikelen in de *Nouvelles de la république des lettres* en zijn *Lettre à Mr. Bayle sur l'impossibilité des opérations sympathiques* heeft Lufneu zich geen grote plaats onder de geleerden verworven. Maar wanneer wij lezen, dat hij in 1700 aan Martin Lister schreef: „Gaudeo equidem eo me natum esse saeculo, in quo viri adeo illustres tam egregiis scriptis Rempublicam ditant literariam – Ik verheug mij erover geboren te zijn in een eeuw, waarin zovele beroemde mannen met uitstekende geschriften de republiek der letteren verrijken” – dan moeten we zulks niet als vleierij of naïeve grootspraak opvatten, maar begrijpen, dat juist dit besef waarde aan het leven van Lufneu gegeven heeft.

NOTEN

1) Gemeente Archief Rotterdam, *Doopreg. G.G.*, 10. Als getuigen bij de aangifte traden op: Harmen Oolnes, Nicolaas Majoor, Neeltje Jans.

2) GAR., *Trouwboek G.G.* De attestatie werd gegeven 23 mei 1655.

3) GAR., *Doopreg. G.G.*, 10. Datum: 26 febr. 1656. Getuigen: Dirck van der Putten, Cornelis Teunis.

4) GAR., *Doopreg. G.G.*, 10-13:

20 febr. 1659, Jacobus (vader: Johannes Luffen). Getuigen: Cornelis Teunissen van Hartinchvelt, Greetje en Neeltje Jans.

21 dec. 1660, Abraham. Getuigen: Johan van der Putte, Maria van der Putte.

8 jan. 1665, Cornelis. Getuigen: Dirck van der Putten, Neeltje Groenevelt.

30 sept. 1666, Cornelis (vader: Johannes Lufheus). Getuigen: Dirck van der Putte, Neeltje Jans.

6 aug. 1669, Pieter. Getuigen: Cornelis Teunis, Elyzabet de Stercke.

28 aug. 1671, Pieter. Getuigen: Abraham Hartman, Cornelia Martens, Neeltje Groenevelt.

25 juni 1673, Adrianus (vader: Jan Jansen Lufneu). Getuigen: Marye van de Bonte, Catharijne van der Schalk.

Voor de zoon Dirck, waarvan de doopaangifte niet te vinden is, zie tekst blz. 200.

5) Men zie de inschrijfboeken in het Senaatsarchief, in depôt op de Univ. Bibl. te Leiden.

6) Zie Paul Dibon, *L'enseignement philosophique dans les universités néerlandaises à l'époque pré-cartésienne (1575-1650)*, diss. Leiden 1954, Amst. 1954, p. 4.

7) *Idem*, p. 20-24.

8) Zie P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der leidsche universiteit*, III, 's-Gravenh. 1918, p. 6.

9) *Idem*, III, p. 109.

10) *Idem*, III, p. 57.

11) *Idem*, III, p. 274-277.

12) Dibon, *op. cit.*, p. 95: Fidélité pleine de de discernement au texte d'Aristote... tels sont... les principes directeurs de la pédagogie burgersdicienne.

13) Molhuysen, *op. cit.*, III, p. 277-278.

14) Theod. Craanen, *OEconomia animalis ad circulationem sanguinis breviter delineata*, Goudae 1685. Cf. C. L. Thijssen-Schoute, *Nederlands Cartesianisme*, Amst. 1954, p. 272.

15) Theod. Craanen, *Observationes quibus emendatur & illustratur Henrici Regii Praxis medica, medicationum exemplis demonstrata*, Lugd. Bat. 1689. Cf. Thijssen-Schoute, *op. cit.*, p. 272.

16) Zie voor Cornelis Bontekoe, die zijn patiënten allereerst heeft willen genezen door ze een overvloedig gebruik van thee voor te schrijven (thee werd toen juist geïmporteerd en de therapie van Bontekoe, die deze stutte met cartesisaanse theoriën, zal in vele gevallen onschuldiger geweest zijn dan het vele purgeren en aderlaten van de ouderwetse doktoren): E. D. Baumann, *Cornelis Bontekoe (1640-1685) de theedokter*, Oosterbeek 1949.

17) Cf. Th. - Sch., *Ned. Cart.*, p. 247.

18) Cf. *idem*, p. 272-275.

19) *Theodori Craanen... Tractatus physico-medicus de homine... edente Theodoro Schoon*, Lugd. Bat. 1689, p. 263.

20) Molhuysen, *op. cit.*, III, p. 298.

21) Cf. Th. - Sch., *Ned. Cart.*, p. 55.

22) Zo in zijn *Disputatio philosophica*, Lugd. Bat. 1660.

23) Men zie voor Ch. Drelincourt, *Nieuw ned. biogr. wdb*, VII, kol. 384-385.

24) Deze *Disputatio chemico-medica inauguralis de fermentatione*, Lugd. Bat. 1679, is aanwezig in de Universiteits-bibliotheek te Leiden.

25) Zie voor Abraham van Berckel: *Nieuw ned. biogr. wdb.*, I kol. 309-310.

26) Zie voor Jacob Gronovius, *idem*, I, kol. 986-989.

27) Zie voor Janus van Berckel: *Nieuw ned. biogr. wdb.*, I, kol. 310.

28) GAR., *Registers der dooden*, 18, begraven in de week van 19-25 juli 1744: Herman Lufneu, man van Anna Amsincq. Woonplaats: Glas-haven.

29) De Latijnse vertaling, gemaakt door John Merryweather, verscheen in 1644 te Leiden bij Fr. Hack. De Nederlandse vertaling van 1655 alsmede een herdruk „Gedruckt tot Laegeduynen, in 't Jaer 1683”, beide uiterst zeldzaam, zijn aanwezig in de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam. De *Voorreden, Aan den verstandigen ende goetgunstigen leser* van 1655 werd geschreven door een persoon, die van zichzelf zegt „die misschien een weynig tot de Oversettinge geholpen hebbe”, het is dus bv. mogelijk dat deze voorrede door de in noot 31 genoemde Rampius werd opgesteld. In de herdruk van 1683 is deze voorrede wat

gewijzigd, waarbij een raadselachtige passage, waarin een Doctor L. en de neef van de voorredenaar, Joncker de M. te Voorburg, genoemd worden, uitviel. Deze passage heeft tot veel gissingen aanleiding gegeven, die wij hier kunnen laten rusten, daar L. in elk geval niet tot Lufneu aangevuld moet worden.

30) Rosalie L. Colie, *Sir Thomas Browne's „Entertainment” in XVIIth Century England*, *Neophilologus* 36 (1952), p. 167.

31) Zie voor Rampius: *Nieuw ned. biogr. wdb*, V. kol. 558-559.

32) Aan *Le chevalier Thomas Browne (1605-1682) Sa vie, sa pensée & son art*, wijdde Olivier Leroy in 1931 een uitvoerig en interessant proefschrift (Université de Paris). Maar wat hij op p. 72 schrijft over een tweede reis van Browne naar Holland, berust op een foutieve interpretatie van de in noot 29 genoemde raadselachtige passage. Ook in de noot hierbij behorend verwacht Leroy zich geheel, al weet hij dat een exemplaar van de Nederlandse vertaling van 1665 aan de Engelse predikant Jos. Hill „ex dono Dris Birkle ejus interpretis” werd geschonken.

33) Douglas Bush, *English literature in the Earlier Seventeenth Century 1600-1660*, Oxford 1952 (first publ. 1945), p. 332.

34) Als *Religio laici* (John Milton).

35) Al wijst Leroy er dan herhaaldelijk op in zijn *Le chevalier Thomas Browne*, dat Browne niet een scepticus was als Montaigne. Maar over „la dette de Browne envers Montaigne” schreef hij in zijn eveneens in 1931 te Parijs verschenen *A French Bibliography of Sir Thomas Browne*, sect. II.

36) In de Nederlandse vertaling is een capita verdeling aangebracht en de titel van de eerste afdeling van boek I van de *Religio medici* luidt: „Datter verscheyde waerschijnelijcke redenen zijn, waer uyt men soude kunnen vermoeden, dat den Autheur geen Godsdienst en heeft: dat hij nochtans de Christelijcke heeft aengenomen, sonder eenige haet tegen andere aen te nemen.” Browne meent, dat hij zich de naam van een Christen mag aanmatigen, niet alleen wegens zijn geboortestreek, doop en opvoeding, maar ook „van wegen de eerste beginselen der genade, ende de wet van mijn verstant”.

37) Zo schrijft Peter Green in zijn korte maar goede, vooral ook om de *A select Bibliography*, die aan het slot gegeven wordt te waarderen, studie *Sir Thomas Browne*, verschenen in de *Bibliographical Series of Supplements to „British Book News” on Writers and Their Work* als No. 108, London 1959, op p. 7 van Browne: „He fell into public authorship by accident; and, with paradoxical irony, he is remembered today less for his experiments in embryology or even his anti-sectarian mysticism, than for his unique style”. Waaraan terecht de waarschuwing wordt verbonden: „But to read Browne for his style alone, as though his work were some religious incantation, is to lose the greater part of what he has to offer us”.

38) Dietrich Bischoff, *Sir Thomas Browne (1605-1682) als Stilkünstler. Ein Beitrag zur Deutung der englischen Barockliteratur*, Heidelberg 1943. (Anglistische Forschungen 88). Edmund Gosse handelt in hoofdstuk VI van zijn in de serie *English Men of Letters*, te London in 1905 verschenen studie *Sir Thomas Browne* over „Language and influence”; over *Rhythm*

in the Prose of Sir Thomas Browne schreef Norton R. Tempest in 1927 in de *Review of English Studies* (cf. Leroy, *Le chevalier Thomas Browne*, p. 368-370) en Green vermeldt een artikel *The Style of Browne* van A. Warren, *Kenyon Review*, 13, 1951, dat een Nederlandse lezer wel niet makkelijk in handen zal krijgen. Daarentegen wel het bekende werk van Basil Willey, *The Seventeenth Century Background*, waarin op p. 46 (5de ed. London 1950) de uitspraak: „Browne's „style” is the incarnation of his sensibility” en enkele voorbeelden van „his trick of the reduplicated phrase”. Voor een vergelijking van de stijl van Th. Browne met die van John Donne, zie het opstel van Gilbert Phelps, *The Prose of Donne and Browne* in *From Donne to Marvell* edited by Boris Ford. Pelican Book, 1956.

39) Sir Thomas Browne, *The Religio Medici and other writings*, Everyman's Library 92, London 1906, repr. 1952, p. 7.

40) Browne heeft geschriften van Descartes gekend en bezeten: zie, Leroy, *Le chevalier Thomas Browne*, p. 235. Verder twee juiste opmerkingen over de verhouding Descartes-Browne bij Leroy: dat men zich ten dele vergist, wanneer men „la naïveté enfantine, médiévale, du bon Browne” scherp stelt tegenover de „rudes exigences du rationalisme cartésien” (p. 204) en dat Browne in hoge mate bezat, wat men bij Bacon en Descartes niet aantreft, „l'imagination religieuse” (p. 337).

41) *The Religio Medici*, ed. cit., p. 7-8.

42) *Idem*, p. 17.

43) *Idem*, p. 24.

44) Wij hadden een Johannes Wier (1515-1584) en Balthasar Bekker (1634-1698); in Engeland geloofden filosofen als Henry More (1614-1687) aan „witchcraft”.

45) Zo meende de zeer polemisch aangelegde predikant Jacobus Koelman dat de werken van Browne „tot de Atheïstisheid konden aanzetten” en dat de vertaler van de *Religio Medici* naar vrijgeesterij helde indien niet ook tot Atheïsterij en Schrift-verachting”(cf. Colie, *art. cit.*, p. 169 n. 3).

46) *Religio Medici. Dat is: noodwendige beschrijvinge enz.*, 1683, p. 24, n. 2.

47) *Idem*, p. 60 n. 7. Kennelijk slaat deze opmerking van de annotators op een in Nederland zeer geruchtmakend werk, de in 1666 te Eleutheropoli (Amsterdam) verschenen *Exercitatio paradoxa Philosophia S. Scripturae interpres*, een jaar later ook in het Nederlands vertaald *De philosophie d'uytleghster der H. Schrifture. Een wonderspreuckigh tractaet*. En de Latijnse tekst en de Nederlandse vertaling werden opgesteld door de Amsterdamse arts Lodewijk Meyer.

48) *Idem*, p. 57 n. 4.

49) *Idem*, p. 176 n. 1 (ed. 1665, p. 139 n. 2).

50) *Idem*, p. 394.

51) Ch. Digby's *Observations upon Religio Medici*, London 1643, werden bij de herdruk van 1683 in Nederlandse vertaling aan het werk van Browne toegevoegd.

52) Cf. Th.-Sch., *Ned. Cart.*, p. 195. Zowel een Engelsman, E. W. Bligh, als een Amerikaan, R. T. Peterson, als een Italiaan, Vittorio Gabrielli, hebben de laatste jaren monografieën aan Digby gewijd.

53) Joh. Fred. Helvetius, *Thetridium Herculis triumphatis, ofte kleyne schouw-tooneel van den triompherenden Hercules*, 's-Grav. 1663, is aanwezig in de Univ. Bibl. te Amsterdam.

54) Inderdaad valt er veel invloed van Augustinus bij Browne aan te wijzen, zo op weinig gelukkige wijze bij Browne's inzichten over de verhouding van man tot vrouw, cf. *Religio Medici. Dat is: noodwendige beschrijvinge*, ed. 1683, p. 363-408. Browne schreef echter dit hoofdstuk over huwelijk en voortteling, voordat hij in het huwelijk was getreden met de vrouw, die hem twaalf kinderen zou schenken.

55) *Religio Medici. Dat is; noodwendige beschrijvinge*, 1683, p. 423.

56) Beide exemplaren zijn aanwezig in het Museum Meermanno-Westreenianum te 's-Gravenhage; dat genummerd 7 D 2 is dat met het handschriftgedeelte in de hand van een geleerde, en m.i. oorspronkelijker dan het andere exemplaar, dat genummerd is 7 D 1.

57) Het drukkersadres luidt: „t'Amsterdam, Gedrukt voor den Schrijver. Int Jaar 1668”. Een afbeelding van het frontispice van *Een ligt schijnende in duystere plaatsen* vindt men tegenover p. 302 in K. O. Meinsma, *Spinoza en zijn kring*, 's-Grav. 1896. P. H. van Moerkerken schreef een monografie *Adriaan Koerbagh 1633-1669. Een strijder voor het vrije denken* voor *De vrije bladen*, 19. 2 (1948), waarin eveneens (blz. 22) een afbeelding van genoemd frontispice.

58) Voor de twee ietwat verschillende frontispices zie: van Moerkerken, *op. cit.*, p. 19-20.

59) Cf. Th.-Sch., *Ned. Cart.*, p. 362-364.

60) *Een light schijnende in duystere plaatsen*, p. 128: „De H. Geest dan seggen wij te sijn de rede”.

61) Cf. van Moerkerken, *op. cit.*, p. 69.

62) Cf. St. von Dunin Borkowski S.J., *Spinoza III, Aus den Tagen Spinozas II*, Münster i.W. 1935, p. 190.

63) Locke woonde te Amsterdam geruime tijd bij de familie Guenellon en werd daar, zoals in de andere gezinnen waar hij vertoefde, als huisvriend zeer geliefd. Op Nieuwjaarsdag 1689 schreef Maria Guenellon-Veen een brief van gelukwens over de gunstige wending die de zaken in Engeland genomen hadden aan Locke, die te Rotterdam het ogenblik verbeidde, waarop hij kon repatriëren. Zij eindigde haar brief aldus: „men heer ick sal UE hoeft niet langer moeilijk vallen met het leesen van soo een sleghte stijl van een brief en die nogh int Duyts in soo een Drol Lantage” (Oxford, Bodleian Library, Lovelace Collection, C. 10, fol. 192).

64) Zie W. P. C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*, nr. 12323, *Memorie, gepresenteert door den Heere Schelton, Extraordinaris Envoyé van Sijn Majesteyt van Groot Brittanje, aan haar Hoogh Moogende de Heeren Staten Generaal* (vertaling van K. 12322), p. 4. 4 Juni 1685 zond Schelton (Skelton) nog een nadere memorie (K. 12324, 12325), maar de burgemeesteren en regeerders der stad Amsterdam bleven op deze en volgende klachten oostindisch-doof, d.w.z. men hield zich van de domme: niettegenstaande aangewende devoiren, zo schreef Jacob Boreel aan de Staten van Holland en West-friesland, beschikte men over geen informaties betreffende de

personen, door Skelton genoemd, en ook de Engelse consul te Amsterdam wist nergens van (zie K. 12329).

65) De pamfletten Kn. 12330-12364 hebben betrekking op de onderneming van Monmouth. Jean Leclerc schreef na het overlijden van Locke een *Eloge de feu Mr. Locke* en daarin: „Je croi au moins que l'on peut assurer que Mr. Locke n'avoit aucune liaison avec le Duc de Monmouth, qu'il n'estimoit pas assez, pour s'en promettre aucun bien” (*Bibliothèque choisie*, VI, Amst. 1705, p. 372).

66) Zie Maurice Cranston, *John Locke, A Biography*, London 1957, p. 249.

67) Bodleian, *Mss. Locke* f. 7, fol. 124: „Frid. Sept. 7 (1683) The cleanlyness of the town & convenience for shipping to come almost into every street at Rotterdam very admirable”.

68) Volgens William I. Hull, *Benjamin Furly and Quakerism in Rotterdam*, Swarthmore College Monographs on Quaker History, V (1941), p. 244, woonde Furly in de Wijnstraat van 1672 tot 1693.

69) In 1686 schreef Locke vanuit Amsterdam aan Furly: „A caske of mum, an hogshead of syder, and, without doubt, even now and then a bottle of wine or a zopie. . . this, I suspect, in my absence will make brave worke”, en Hull commentarieert, *op. cit.*, p. 88: „zopie” „pig-tail”; the name of a drink?”

70) Cf. Johanna K. Oudendijk, *Willem III, Stadhouder van Holland, Koning van Engeland*, Amst. 1954, p. 214-215.

71) Cf. Cranston, *op. cit.*, p. 44, 59 en volgende; E. de Marchi, *Le origine dell' idea della tolleranza religiosa nel Locke en gli scritti inediti della Lovelace Collection, Occidente*, IX (1953), p. 460-492.

72) Cf. P. Laslett, *The English Revolution and Locke's Two Treatises of Government*, *The Cambridge Historical Journal*, XII (1956), p. 40-55.

73) In deel VIII van de door Jean Leclerc geredigeerde *Bibliothèque universelle et historique*, Amst. 1688, p. 49-142.

74) Het grootste gedeelte van deze briefwisseling is nog niet gepubliceerd. Slechts de briefwisseling met Ph. van Limborch is ten dele gepubliceerd. Brieven van Locke aan Furly werden uitgegeven door Th. Forster, *Original Letters of Locke, Algernon Sidney, and Anthony, Lord Shaftesbury*, London 1830, 1847. Deze laatste brieven zijn zeer slordig uitgegeven, weshalve het dubbel jammer is, dat, ondanks de onlangs daartoe aangewende pogingen, de originele brieven, die Th. Forster, een afstammeling van Furly, bezeten heeft, niet te voorschijn zijn gebracht. Wij moeten als waarschijnlijk aannemen, dat deze brieven vernietigd zijn.

75) Zie boven noot 24.

76) Cf. Dibon, *op. cit.*, p. 206: „Le *Novum Organon* a préparé efficacement les esprits, dans les universités néerlandaises, aux *Principia Philosophiae* de Descartes”.

77) Lufneu, *Disp. chemico-medica*, p. XXVI: „Magnus ille Cartesius (omitto veterum sententias) in eâ fuit opinione, quod cordis motus à sola sanguinis fermentatione intra cordis ventriculos dependeret; in quâ sententia à non recte intellecta cordis fabricâ (quod pace tanti viri dixerim) oriundâ, hallucinatus fuit”.

- 78) *Idem*, p. III.
- 79) *OEuvres diverses de Mr. Pierre Bayle*, I, La Haye 1725, p. 492 a.
- 80) *Idem*, p. 1-2 (*Préface*).
- 81) *OEuvres diverses*, ed. cit., I p. 264-265 (Article V).
- 82) *De beghinselen des waterwichts beschreven duer Simon Stevin van Brugge*, Leiden 1586 (ed. pr.), zijn aanwezig in de Univ. Bibl. te Utrecht.
- 83) Cf. E. J. Dijksterhuis, *Simon Stevin*, 's-Grav. 1943, p. 140.
- 84) *OEuvres diverses*, ed. cit., I p. 726-727 (Article II).
- 85) *Idem*, ed. cit., I. p. 744 a.
- 86) Cf. H. C. Hazewinkel, *Pierre Bayle à Rotterdam*, in *Pierre Bayle, le philosophe de Rotterdam, Etudes et documents publiées sous la direction de Paul Dibon*, Amst. etc. 1959, p. 31.
- 87) De koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage bezit de oorspronkelijke uitgave van de *Nouvelles de la république des lettres*, die men dus consulteren kan voor de voortzetting, natuurlijk niet meer herdrukt in de *OEuvres diverses*.
- 88) Zie voor de wijze waarop Henri Desbordes de *Nouvelles de la république des lettres*, nadat Bayle daaraan niet meer meewerkte, heeft trachten voort te zetten: H. J. Reesink, *L'Angleterre et la littérature anglaise*, Paris 1931, p. 96-97.
- 89) Zie GAR., *Not. Prot.*, 1204, p. 61 (rekening); 1397 p. 517 (verklaring van Lufneu en een apotheker, dat zij een koopman uit Rouaan, die te Rotterdam ziek lag, opgezocht hadden en bevonden dat deze onbekwaam was zijn zaken waar te nemen); 728, p. 154 (medische verklaring getekend door de doktoren H. Lufneu en H. van Leeuwen en een stadschirurgijn).
- 90) GAR., *Livre des Actes du Consistoire de l'église Wallone de Rotterdam depuis l'an mil six cens cinquante trois*, p. 110-111.
- 91) GAR., *idem*, p. 128.
- 92) GAR., *idem*, p. 128, 131.
- 93) GAR., *idem*, p. 174.
- 94) GAR., *idem*, p. 176.
- 95) GAR., *idem*, p. 181.
- 96) GAR., *idem*, p. 196. Cf. C. Serrurier, *Pierre Bayle en Hollande*, thèse, Lausanne 1912, p. 148-151.
- 97) Jacques Basnage huwde 9 maart 1684 te Canterbury met Suzanne Dumoulin (zie fichier Bibl. Wall. te Leiden, Extr. des Publications of the Huguenote Society of London); Jurieu was gehuwd met Hélène Dumoulin.
- 98) Men zie voor Jacques Basnage, *Nieuw ned. biogr. wdb.*, II kol. 95-97, de aldaar opgegeven litteratuur en Erich Haase, *Einführung in die Literatur des Refuge*, Berlin 1959, p. 124.
- 99) Meter was Madeleine Basnage.
- 100) Zie het fichier van de Bibl. Wall. te Leiden: *Naturalisé en consequence de l'edit de H. et W. Fr. du 18 Juillet 1709 à Rotterdam le 20 Août 1709. Jacques Basnage, Pasteur de l'Eglise de Rotterdam, femme Susanne du Moulin, née à Sedan, enfants Magdalena*" (waarschijnlijk is deze Magdalena wel dezelfde als de 11 nov. 1685 gedoopte Marie).

101) Blijkens het testament, dat H. Lufneu en zijn vrouw 27 juli 1702 maakten (zie noot 116), waren zij 22 februari 1702 gehuwd.

102) C. Amsinck, *Die niederländische und hamburgische Familie Amsinck. Ein Versuch einer Familiengeschichte*, (aanwezig in de bibliotheek van het Koninklijk Genootschap voor geslacht- en wapenkunde te 's-Gravenhage), Hamburg, 1886, p. 1, Anlage, p. II.

103) *Idem*, II Hamburg 1891, Anlage p. CLI, CLII.

104) *Idem*, II, Anlage, p. CLII.

105) *Idem*, II, Anlage, p. CLXVI.

106) *Idem*, II Anlage, p. CLIX, CLX.

107) Zie fichier Bibl. Wall.

108) Fichier Bibl. Wall.: „Inhumé à Amsterdam le 22 novembre 1686 Amsincq Arnout”.

109) *Idem*: „Inhumé à Amsterdam le 9 avril 1692 Amsincq Herman”.

110) C. Amsinck, *op. cit.*, II Anlage, p. CLX. De vader overleed te Rouaan, waarheen hij schijnt te zijn teruggekeerd om zaken te regelen, in maart 1690. De dochter Sara huwde te 's-Gravenhage in 1700 met de predikant I. A. Aufrère, met wie zij naar London vertrok. De moeder overlijdt te 's-Gravenhage op 28 febr. 1700 (zie het UEbersicht über die Amsincke von Rouen, *op cit.*, II Anlage, tegenover p. CLXIV).

111) GAR., *Doopregister der waalse gemeente*, 22 maart 1690: Marie. Vader: Henri Basnage; Moeder: Maria Amsicq. Getuigen: Jacq. Basnage, minister, Jeanne Amsincq. Volgens C. Amsinck, *op. cit.*, II Anlage, p. CLXII was er te Rouaan een dochtertje, Marie Catherine, de 26e juli 1686 in de katholieke kerk St Lô gedoopt. Van dit meisje horen we later niets meer. Voor hun vertrek naar Den Haag, op 6 maart 1690, deponeerden Henri Basnage en zijn vrouw bij de Waalse notaris Abraham de Rochefort (cf. boven p. 196, waar wij hem als diaken aantreffen) een verzegeld testament (GAR., *Not. Prot. Abraham de Rochefort* 1603).

112) Fichier Bibl. Wall.: „Baptisé le 5 juillet 1692 à la Haye: de Beauval Basnage, Paul, fils de Henry avocat et de Marie Amesin (sic!); Baptisé le 11 septembre 1679 à la Haye: Basnage Pierre, fils de Henry ecuyer sieur de Bauval et de Marie Amsincq; Baptisé le 8 decembre 1701 à la Haye: de Basnage de Beauval Henry, fils de Henry et de Marie Amsincq.

113) C. L. Thijssen-Schoute, *La diffusion européenne des idées de Bayle, Pierre Bayle, le philosophe de Rotterdam* (cf. n. 86), p. 178.

114) Hij was de 29ste maart 1710 overleden.

115) Br. Museum, Mss Add. 4226, p. 178-179. Deze brief is slechts onvolledig gepubliceerd in de *OEuvres diverses de Pierre Bayle*, IV, La Haye 1721, p. 817 lettre CCLXXVIII. Het slot ontbreekt, dat ik hier citeer naar een copie gemaakt door Elisabeth R. Labrousse, van wie wij een inventaris van alle brieven van en aan Bayle met verlangen tegemoet zien.

116) GAR., *Not. Prot. Mr. Johan van Lodenstein*, 1619 no. 386, d.d. 27 july 1702.

117) GAR., *Not. Prot. Philips de Custer*, 1172 no. 40.

118) GAR., *Archief Kerkmeesters*, no. 134.

119) GAR., *Not. Prot. Philips Basteels*, 926 no. 269.

120) Dirck Lufneu, wonende Glashaven en Johanna Smits van Dordrecht tekenden den 2 sept. 1685 aan. Een attestatie om te trouwen werd gegeven te Dordrecht op 16 sept. 1685.

121) GAR., *Reg. der dooden*; in de week van 18-24 jan. 1688 Johannes Leufneu, woonpl. Glashaven.

122) Zie boven p. 183.

123) GAR., *Not. Prot. Philips Basteels*, 924 no. 391.

124) GAR., *Not. Prot. O. van Voorst*, 1436 no. 103.

125) GAR., *Not. Prot. Philips Basteels*, 925 no. 127.

126) GAR., *idem*, 961 no. 283 en 307.

127) De akte van voogdij van Hendrick Sonmans d.d. 7 maart 1684 GAR., *Not. Prot. Johan van de Pavort*, werd o.a. getekend door Hermannus Lufneu. Voorts was Lufneu voogd over de minderjarige kinderen van Cornelis Huys, cf. beneden p. 136.

128) Ook uit de naamgeving van de kinderen van Dirck Lufneu – tot vier maal werd een zoon Dirck genoemd – blijkt de in de 17de eeuw zeer hoge zuigelingensterfte.

129) Zie boven p. 200.

130) Adriaen Lufneu, wonende Glashaven, en Cornelia Sibilla Taelman tekenden de 29ste april 1703 aan. Een attestatie om te trouwen werd te Gouda op 13 mei 1703 gegeven.

131) GAR., *Not. Prot. Gommer van Bortel*, 1506 no. 204.

132) GAR., *idem*, 1508 no. 162.

133) Thobie Amsincq en Cornelia Huys tekenden 15 april 1703 te Rotterdam aan, het huwelijk werd 2 mei 1703 voltrokken.

134) In het *Doop-, trouw en begrafenis boek* 535, aanwezig op gemeente-archief te Amsterdam komt op f. 281 de volgende notitie voor: „Compareerden als voren & zijn op de acte van Ds Theophilus de With predikant tot Rotterdam ingetekend Thobie Amsincq, Jongeman, koopman van Rouaen in de calverstraat & Cornelia Huys, Jongedochter, woont tot Rotterdam versoekende hare drie sondaagse uitroepingen”. Met handtekening van Tobie Amsincq. 29 April werd verlof verleend in de Waalse kerk te huwen.

135) GAR., *Reg. der dooden*, 11: Cornelis Huys, woonpl. Houttuin in de week van 26 jan.-4 maart 1702.

136) De andere voogd was Leonard Voogd, mede regent van 't weeshuis. Cornelis Huys moet zijn testament gemaakt hebben op 28 september 1691 bij de notaris Philips Basteels.

137) GAR., *Not. Prot. Ottho van Voorst*, 1437 nr. 273.

138) GAR., *Geref. Trouwregister*, 179 fol. 29v⁰. Attestatie gegeven om op 't Stathuys te trouwen 5 december, 1693. Wanneer Hull, *Benjamin Furly and Quakerism in Rotterdam*, p. 31, schrijft: „december 10, 1693, Benjamin married again, his second wife being Susanna Huis, widow of Jacobus van der Lijt, who was evidently now a Friend”, vergist hij zich een letter in de naam van de eerste echtgenoot van Susanna Huys, bovendien is de evidentie van zijn „evidently” voor mij niet duidelijk.

139) Cf. Hull, *op. cit.*, p. 157. Zie ook enkele brieven van Furly aan Locke uit de Lovelace Collection op de Bodleian Library te Oxford uit het jaar 1691. De 20ste maart schreef Furly, dat hij er over nadacht

te hertrouwen (*Ms. Locke*, c 9, f. 104-105), de 27ste november, dat de eerste kerkelijke afkondiging had plaats gehad en dat sommige voor-
aanstaande leden van de kerkelijke gemeenschap bezwaren hadden ge-
maakt (*idem*, c 9, f. 110), de 31ste december luchtte Furly zijn hart
zowel over deze bezwaren als over de moeilijkheden met de quakers
(*idem*, c 9, f. 111-112).

140) *Idem*, *idem*. Een Amsterdamse quaker schreef aan Furly's neef
te Colchester: „To our grief we see thy Uncle B.F. againe (and a good
deale more than many religious people in this countree doe) in the man-
ners of (What shall I call it) foolish courtoisies of the world”.

141) Zo werkte Furly met andere quakers in 1660 mee aan een meer-
talig boek *A battle-Door for Teachers & Professors to learn Singular &*
Plural (aanwezig Br. M en Bodleian), waarin het als zeer hoogmoedig
werd afgeschilderd, indien men tot één persoon niet „thou” maar „you”
zei, of wat daarmee in andere talen overeenkwam, en in 1661 nam hij
deel aan de onder de quakers brandende twistvraag, of men al of niet
met gedekten hoofde behoorde te bidden.

142) Cf. Hull, *op. cit.*, p. 159.

143) Vermoedelijk is zij geboren tussen 1640 en 1650; daar enkele
doopregisters van de gereformeerde gemeente te Rotterdam ontbreken,
is dit niet nauwkeuriger op te geven. Een zoon uit het eerste huwelijk
van Susanna Huys, François van der Tijd, koopman, maakt, geassis-
teerd door zijn moeder en zijn aangehuwde vader, de heer Benjamin
Furly, 3 maart 1707 als toekomstige bruidegom huwelijksvoorwaarden
op met mejuffr. Anna van der Heym, toekomstige bruid. (GAR., *Not.*
Prot. Arnoldus Meysterus, 1223 no. 19).

144) GAR., *Not. Prot. Philips de Custer*, 1165 no. 102.

145) GAR., *Giftenboeck 1702-1705*, p. 1195.

146) Deze Susanna Huys was 5 febr. 1682 geboren. Zij huwde 23 jan.
1704 met Mr. Johan Bartholomeus Faneuil.

147) Een catalogus van deze bibliotheek berust bij de bibliotheek
van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels te
Amsterdam.

148) Vaak noemt Shaftesbury de naam van een Rotterdams koopman
van Twedde.

149) GAR., *Res.* 20, f. 175.

150) GAR., *Res.* 24, f. 226 verso-227 recto.

151) Tabbaertlaken, oorspronkelijk laken om een tabbaard te maken,
later emolument.

152) Cf. met het contract dat te Gouda in 1617 gemaakt werd met
de stadsarts Dr. M. H. Blonk. Deze kreeg „vrijdom ende exemptie. . .
inder stede exchijsen ende van waecken, bijten ende onderhoude
van soldaten int perticulier ende insgelijx van alle leeningen ende capi-
tale imposten ende speciallick van de contributie van de verpondingen. . .
etc.” (J. G. W. F. Bik, *Vijf eeuwen medisch leven in de stede van der*
Goude, Oudheidkundige kring „Die Goude”, VIII (1955), p. 565-566.

153) Herman van Leeuwen werd 28 mei 1705 tot stadsdokter aange-
steld in de plaats vacerende door het overlijden van de heer Isbrandus
Ysbrand (GAR., *Res.*, 24, f. 227 verso). Ter gelegenheid van zijn be-

- noeming werd de genoemde instructie voor stadsdoktoren opgesteld.
- 154) De genoemde Goudse Dr. Blonk toucheerde tenslotte een salaris van f 300.—. Maar hij moest zijn eigen waarnemer betalen.
- 155) Cf. § 85 *Descartes en Digby* van mijn *Ned. Cartesianisme*.
- 156) *OEuvres de Monsieur de Saint Evremond publiées sur ses Manuscrits avec la vie de l'Auteur par Mr Des Maizeaux*, 5e éd., V, Amst. 1729, p. 349.
- 157) In de *OEuvres diverses de Pierre Bayle* IV, La Haye 1721, is deze brief als Lettre CXCI opgenomen zonder naam van de adressant, deze moet echter Dubos geweest zijn, cf. *Revue d'histoire littéraire de la France*, 19 (1912), p. 924 n. 1.
- 158) Zie voor P. Rabus: *Nieuw ned. biogr. wdb.*, IX kol. 831-833.
- 159) *De boekzaal van Europe*, 1697 I, p. 137.
- 160) De *Verantwoordinge van P. van der Slaart* bevindt zich in de bundel aanwezig op de universiteits-bibliotheek te Amsterdam onder nummer 644 E 4 als no. 3.
- 161) *De boekzaal van Europe*, 1697 I, p. 428. Het naschrift op p. 435.
- 162) Het *natuurkundig vertoog over de on-mogelijkheid der zoo genaamde sympathetische werking etc.* is aanwezig U.B. A. 644 E 4 2) en GAR., IX C 79 2).
- 163) U.B.A. 644 E 4 1).
- 164) U.B.A. 644 E 4 4) en K.B. pfl. 14365.
- 165) U.B.A. 644 E 4 6).
- 166) Deze uitdrukking werd door Thomas Cremer gebruikt.
- 167) De *Lettre a Mr. B*** sur l'impossibilité des operations sympathiques par Mr. L*** Docteur en Medecine*, Rotterdam 1697 is aanwezig; K.B. pfl. 14364.
- 168) Aanwezig K.B. pfl. 14457.
- 169) *Revue d'histoire littéraire de la France*, 19 (1912), p. 937.
- 170) Zie voor Martin Lister de *Dictionary of National Biography* s.v.
- 171) Bodleian Library, *Ms. Lister*, 2, ff. 134-5. Van deze brief werd mij een afschrift welwillend verstrekt door mr. E. S. de Beer (Londen).
- 172) Een bron voor de familie d'Aranda vindt men in vol. 150 van *Notes and queries*. In zijn *An historical account of my own life*, 1671-1731, Londen, 1830, II 181, schrijft Ed. Calamay: „When I was at this time at Amsterdam, I was very civilly treated by Mr. Paul D'Aranda, then a merchant in that city, who afterwards returning into England, bought an estate in the county of Kent, and was brother tot my particular friend, M. Benjamin D'Aranda, one of my fellow-students at Utrecht”.
- 173) Bodleian Library, *Ms. Locke*, c 3, f. 42. Cf. f. 38 (Furly over de wonderdokter, Rotterdam 1 feb. 1697) en f. 39 (d'Aranda aan Locke, 6 feb. 1696/7 S.V.).
- 174) *Idem, idem*, c 3, f. 44.
- 175) *Idem, idem*, c 9, ff. 142-144. Originele brieven van Furly aan Locke over de wonderdokter op ff. 140-141, 145-146.
- 176) R. Krul, *De stolwijkse slaper*, *Tijdspiegel* 1895, *Jan Evertsen de Rotterdammer Vaster en Waker*, *Tijdspiegel* 1897 (overdrukjes aanwezig GAR.); le docteur Bérillon, *Le dormeur de la Hollande en 1707*, *Revue*

de pathologie comparée et d'hygiène générale, 22 no. 217 (20 nov. 1922) (GAR. XX F. 567).

177) *Bericht en opmerking wegens de staat van een buitengewoone zoo genaamde slaapziekte te Stolwijk voorgevallen*, GAR. F. 558, cf. de pamflettcatalogi van Knuttel 15613, andere uitgaven 15614, 15615) en van der Wulp 8044 (andere uitgave 8045).

178) GAR. F. 5557, Kn. 15617, v. d. W. 8051.

179) Kn. 1516, v. d. W. 8049.

180) GAR., XX F. 556, v. d. W. 8050.

181) Zie voor Ph. M. Helvetius: *Nieuw ned. biogr. wdb.*, III, kol. 573.

182) GAR., XX F. 559. Ook GAR. XX F. 552 (v. d. W. 8064-8066) zal tegen Helvetius gericht zijn.

183) GAR., XX F. 554, Kn. 15620, v. d. W. 8061.

184) Zie voor W. Vink, die anat. en chir. lector is geweest: P. H. Kramer, *Rumor in casa in de Rotterdamse medische wereld, Rotterdams Jaarboekje* 1948, p. 188-200.

185) Kn. 16097.

186) Kn. 16096, v. d. W. 8556.

187) *Naewkeurig en ernstig onderzoek over het zoogenaamde waerachtig verhaal*, U.B.A. 639 G 33 1).

188) *Twee brieven geschreven aan de Heer Benjamin Furly, dienende tot een voorlooper van het aanstaande opregt verhaal wegens de perzoon van Jan Evertsz. door de Heeren Stadsdoctoren en Lector Anatomicus*, Rotterdam (1712), U.B.A. 639 G 33 2).

189) *Waaragtig verhaal* enz., p. 6.

190) GAR., *Res.*, 41, f. 78.

191) Op 18 mei 1695 werd een Jacobus geboren als zoon van Dirck Lufneu en Johanna Smits. Woonpl. Wijnhaven. Getuigen: Herman Lufneu, Anna Maria de Bont. Deze Jacobus huwde Elisabeth de Vrij. Toen 20 oktober 1738 een zoon Justus geboren werd, was o.a. Anna Amsing getuige. Deze Justus werd vroeg wees, zeer uitvoerige verantwoordingen van zijn voogden over het beheer van zijn vermogen zijn aanwezig op het gemeente-archief te Rotterdam.

192) GAR., *Res.*, 41, f. 84 r., 85 r. (besluiten van 16 en 22 augustus 1735).

193) Jacobus Lufneu werd 23 april 1718 aangesteld tot Lector Mathematices op een tractement van f 300,— 's jaars. Telkens werd om de drie jaar zijn aanstelling gecontinueerd. Ook nog weer op 16 april 1736.

194) Toen Jacobus Lufneu zich op 27 febr. 1715 liet inschrijven als medisch student aan de Leidse hogeschool, woonde hij „bij juffr. de Beauval op het steenschuer bij de vliet”. Zijn *Disputatio physico-medica inauguralis de naturali et praeternaturali sanguinis calore*, op 6 jan. 1718 verdedigd, is aanwezig in U.B.L. onder nummer 237 C 66). Onder degenen aan wie dit proefschrift werd opgedragen, bevinden zich twee Rotterdamse stadsartsen: zijn oom Hermannus Lufneu en dokter Hermannus van Leeuwen.

195) Fichier Bibl. Wall.: Reçu membre de l'église de La Haye le (datum niet ingevuld) 1745 Amsincq, Anne Veuve de Mr. Herman Lufneu par témoignage de l'église de Rotterdam (du 27 dec. 1744).